

Jeřábek, Dušan

Hálkův kritický zápas a růst v l. 1860-1871

In: Jeřábek, Dušan. *Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. století*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, pp. 53-93

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119012>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

HÁLKŮV KRITICKÝ ZÁPAS A RŮST

V L. 1860—1871

Polemické střetnutí májovců s konservativci koncem let padesátých bylo výrazem rostoucího napětí uvnitř měšťanské třídy, v níž se stále zřetelněji ideově vyhraňovala skupina pokrokové inteligence a názorově se víc a víc diferencovala od zpátečnického křídla buržoasie. Ke konfliktu došlo na poli literárním — neboť jedině ono poskytovalo v padesátých letech aspoň omezené možnosti projevu národního života; toto střetnutí bylo však jen předzvěstí otvírajícího se hlubokého rozkolu v měšťanské třídě, rozkolu, který se zanedlouho projevil nejen v životě kulturním, ale i politickém a veřejném vůbec. Přitom ovšem průběh i vyústění literární polemiky májovců naznačovalo jasně, že vedoucí místo v národě si vydobudou síly progresivní; vždyť v krátkém období dvou let dovedli mladí nejen prokázat svou uměleckou schopnost a obhájit nutnost i význam nové literatury, ale byli také s to postavit se pevně a důsledně proti těm společenským složkám, které překážely národnímu a kulturnímu rozvoji. Převaha mladých nad konservativci, jakkoli daná vospělostí intelektuální a přesvědčivostí důvodů věcných, vyplynula především z vyšších hodnot mravních. To byla příčina, proč polemika z konce let padesátých daleko přesáhla svým významem hranice oblasti literární a stala se příznakem nástupu nových sil na vedoucí místo netoliko v dění uměleckém, ale národně společenském vůbec.

Národnímu a kulturnímu vývoji českému otevírají se pádem absolutismu r. 1860 nové cesty. Pro české písemnictví nastávají podmínky daleko příznivější než dosud: jsou dány především obnovením politického života národa — byť ovšem v mezích nikterak vyhovujících —, uvolněním censury, zřízením tiskových orgánů. Krásná literatura přestává být jediným prostředkem projevu národního smýšlení, jak tomu bylo až dosud; zejména publicistika se stává důležitou oblastí, v níž od počátku šedesátých let pokroková buržoasie nachází pole pro boj za pozvednutí národní sebedůvěry.⁴⁾ To ovšem neznamená, že celkový

⁴⁾ Na vynikající, ba základní význam publicistiky pro rozvoj národního života důrazně upozorňoval zvláště K. Sabina: publicistika je mu „pravým hlasatelem idejí a tlumočnickem poznání vyšších. Mocnost její spoléhá na svobodě pojmání věcí a na obsáhlém všestranném rozhledu... Stává se jako žilou, jížto krev neustále probíhá. Není životem, ale orgánem

úkol a poslání české literatury se omezily, zúžily; právě naopak. Naše literatura byla postavena před nový úkol: nejen bránit přiznaná národní práva, ale stát se v komplexu národního života složkou vůdčí; nikoli jen komentovat národní vývoj, ale razit mu cestu. Po takové „čisté časové literatuře“ volá r. 1860 Jan Neruda; takováto literatura je ovšem „u nás takřka v kolébce, ano, abychom tak řekli, posud nenarozena.“²⁾ K. Sabina, který už v polemice s J. Malým probíjával za celý kruh májový pojetí literatury jako „nejmocnější podstaty národního života“³⁾ žádá v úvodu k svému Dějepisů literatury československé (1860), aby literatura „celý život národní proniknula, s ním srostla a rukojemství jsoucnosti své ve všech myslích uchovala“; neboť literatura nejen „osvětluje minulost, ale . . . i přítomnost oživuje a budoucnost připravuje“.⁴⁾

K naplnění tohoto poslání literatury pracuje u nás družina májovců od pádu absolutismu s plnou intenzitou. Především se soustřeďuje na vytváření podmínek rozvoje literatury: zakládá časopisecké orgány — Lumír, Květy, Rodinnou kroniku; získává v Národních listech půdu pro šíření svých uměleckých a vůbec ideových zásad, vydobývá tomuto tiskovému orgánu širokou publicitu a vytváří při něm (v letech 1863—1865, pak 1867—1868) prakticky samostatný kritický časopis vynikající úrovně, vycházející pod názvy Kritická příloha k Národním listům, Literární příloha k NL, Literární listy a Český obzor literární. Protože jsou si vědomi nutnosti stálého kolektivního řešení naléhavých otázek literárních a uměleckých vůbec, usilují mladí od samého počátku let šedesátých o vytvoření vlastního spolku; daří se jim to v r. 1863, kdy vzniká — zejména Hálkovou zásluhou — Umělecká beseda. Ta se stává střediskem českého uměleckého života, místem, kde se nejednomu později vynikajícímu českému umělci otevírá cesta na veřejnost a nabízí pomocná ruka. A májovci — především Hálek s Nerudou — mají i vynikající zásluhu na tom, že se v šedesátých letech může plně rozvíjet i naše literatura dramatická a umění jevištní: stojí jako zakladatelé při otevření Prozatímního divadla v r. 1862, náleží i v pozdějších letech k jeho stálým strážcům a patří i k nejpřednějším budovatelům velkého, důstojného divadla Národního. Tím vším se staví Hálek, Neruda i jejich druhové — především Sabina — do čela českého života kulturního i národního vůbec, a určují pokrokovému českému měšťanstvu takové vývojové zaměření, které svou povahou a ideovou náplní v té době odpovídá i zájmům lidových vrstev.

Ovšem zabezpečení těchto v podstatě jen vnějších, byť nezbytných podmínek literárního rozvoje nebylo ještě ani zdaleka zárukou dosažení vyšších uměleckých kvalit naší slovesné tvorby. K tomu bylo třeba něčeho víc: totiž vytvoření

jeho“. — Čl. Literární publicistika, Kritická příloha k Národním listům, 1864, čís. 3, str. 67. — K. Sabina, O literatuře, Praha, Čs. spisovatel 1953, str. 141.

²⁾ Čl. Literatura, Obrazy života 1860, str. 280. Sebrané spisy J. N., Praha, F. Topič 1911, ř. 2, d. VII, str. 96.

³⁾ Čl. Literární obrazy, Obrazy života 1859, str. 33. — Karel Sabina, O literatuře, str. 100.

⁴⁾ K. Sabina, O literatuře, str. 150, 153.

podmínek vnitřních, v první řadě ujasnění ideových základů, z nichž má nová česká literatura a umění vůbec vyrůstat. To byl úkol, který mohla a musela splnit nová, nekompromisní, zásadová kritika. Májovci jsou si toho jasně vědomi; proto věnují takřka od samého počátku své literární činnosti kritice tak velkou část své energie a duševní intenzity. Především bylo nutno promýšlet společenskou úlohu umění vůbec a jeho místo v národně společenském zápase té doby zvlášť. Ukázala se naléhavá potřeba vrátit se k otázce vztahu literatury a skutečnosti — tedy vrátit se i k těm problémům literatury národní a „všeobecné“, o které šlo už koncem padesátých let v polemice s konservativci a které, jak jsme poznali, májovci teoreticky nedořešili. V souvislosti s tím vyvstala nutnost nově zvážit hodnoty literární minulosti domácí i cizí — a to z hlediska potřeb naší současnosti. To všechno pak nebylo možné bez studia zákonitostí slovesné tvorby, bez pokusu o objasnění otázek estetických, k jejichž řešení naše věda — nepochybně v této oblasti předstížená slovesnými umělci samými — přispěla až do té doby tak nepatrným podílem.

Takové základní cíle si tedy klade začátkem šedesátých let naše pokroková kritika, representovaná příslušníky básnické družiny májovců.

O tom, jak zodpovědně chápe tato družina úkol a poslání kritiky, svědčí několik význačných projevů, v nichž nacházíme v poměrné úplnosti vyčteny zásady nové české kritiky i její program. Všechny tyto projevy, u nichž se pro jejich důležitost pozdržíme, pocházejí nepochybně z okruhu májovců; avšak shodou okolností — jak uvidíme, nikoli náhodnou — jsou vesměs anonymní. Už v tom se totiž projevovala jedna z programových zásad této skupiny: anonymita má být ochranou před neždravými ohledy na osobnost autorovu, má být prostředkem proti zahnížděnému oportunistu a skupinkaření, má být výrazem toho, že nové kritice jde o věc, ne o zřetele osobní. To vyplývá nejmarkantněji na příklad z Proslovu k 1. číslu Českého obzoru literárního ze dne 20. května 1867; zde je ovšem tato zásada vyřčena a odůvodněna v době, kdy je už dávno uplatňována.⁵⁾ Ale anonymita programových článků má patrně ještě jiný, a to hlubší smysl: je příznakem toho, že v těchto statích nejsou vyjádřeny osobní názory jednotlivců, nýbrž zásady a program kolektivní. O tom nás přesvědčuje studium kritického díla všech hlavních zúčastněných — aspoň v období šedesátých let; i když individuální přínos každého z nich — ať Sabiny, Nerudy, Háalka nebo Schulze — je

⁵⁾ Uvedené důvody anonymity byly nepochybně rozhodující a jistě přednější než okolnost, že jeden z nejvýznačnějších autorů z okruhu družiny Máje, totiž Sabina, musil po určité době tajit svou literární činnost před policií. Tato nutnost jednak v šedesátých letech už pominula, jednak právě Sabina některé svoje stati v Českém obzoru literárním i v jiných kritických časopisech, o nichž ještě pojednáme, podepisoval plným jménem z vlastní vůle (v Proslovu se praví, že „podpisy pod jednotlivými úvahami... se klásti budou jenom k výslovné žádosti zasílatelů“); pro zajímavost třeba připomenout, že Sabina podepisoval svoje články průhlednou šifrou K. S. dokonce i v době absolutismu brzo po svém propuštění z pevnosti, kdy — jsa pod policejním dohledem — nesměl pod svým jménem publikovat.

nepochybně osobitý a v celkovém zápase pokrokové kritiky má svůj zvláštní význam, přece všichni vycházejí z téže základny ideové.

Názor na prospěšnost anonymity české kritiky není ovšem v pokolení a v době Nerudově a Hálkově původní: vyslovil jej už v r. 1846 ve své Kapitole o kritice Havlíček. Ani tato shoda není nijak náhodná, a není to zdaleka jediná shoda mezi kritickými názory májovců a Havlíčkem. Havlíček se vyslovil pro anonymitu „pravé kritiky“ z těchto důvodů jako to učinili o řadu let po něm májovci; neboť situace v české literatuře 40. a 60. let byla aspoň v jednom směru obdobná: její rozvoj byl podvazován a brzděn nedostatkem kritické otevřenosti, a tedy nedostatkem skutečné kritiky vůbec. Proto bojuje Havlíček za kritiku objektivní, odbornou, která by ukázala literatuře její pravý úkol, totiž poslání společenské, smysl a cíl ideový. Havlíček svými kritickými zásadami ovšem nepochybně svou dobu předstihoval a mířil daleko vpřed; ve čtyřicátých, tím méně pak v padesátých letech nebyly v české literatuře a v české společnosti vůbec vytvořeny podmínky pro jejich naplnění — nehledíc ani k okolnostem vnějším. Tyto podmínky však byly do značné míry uskutečněny v letech šedesátých, a proto zákonitě, třeba bez výslovného odvolání k Havlíčkovi — ba snad i bez zřetelného vědomí souvislosti — ožívují a znovu proklamují mnohé z těchto zásad právě májovci, byť ovšem způsobem sobě vlastním, odpovídajícím novému stadiu literárního vývoje.

Pokrokové české literatuře a kritice chybí na počátku šedesátých let list, speciálně věnovaný otázkám literatury vůbec a české zvlášť. Takovým listem nemohly být Nerudovy Obrazy života, jejichž ráz a účel byl především zábavný. Daleko větší možnosti poskytovaly Národní listy, založené r. 1861; proto se stává jejich redaktorem nejprve Hálek, pak i Neruda, takže se zde soustřeďuje progresivní proud české literatury a pozvedá kulturní úroveň těchto novin na vysoký stupeň. Ovšem v politickém deníku nemohlo být literatuře a literární kritice vykázáno tolik místa, kolik by si Hálek a jeho druhové přáli; proto hledali usilovně publikační možnosti další. Našli je koncem r. 1863 v nově založené Kritické příloze k Národním listům, řízené Ed. Grégrem. Ta vycházela jako měsíčník do konce r. 1864; v prvním čtvrtletí r. 1865 byla vydávána čtrnáctidenně pod názvem Literární příloha k Národním listům, od druhého čtvrtletí týdně jako Literární listy, týdeník věnovaný literatuře, umění, poučení a zábavě, a redigovali ji Ferdinand Schulz a Eduard Grégr. Kritická příloha k Národním listům přinesla hned v prvním čísle (vydaném v listopadu 1863) zásadní stať Úloha kritiky, podávající nejúplnější a nejsoustavnější výklad programu pokrokové české kritiky v šedesátých letech.

O autorství článku Úloha kritiky — jako i o autorství řady dalších anonymních stať a referátů z Kritické přílohy k Národním listům, z Literární přílohy k Národním listům (resp. z Literárních listů) a z Českého obzoru literárního — není dosud rozhodnuto a je malá naděje, že by v této otázce mohlo být v budoucnu zcela jasno; pomohl by zde snad jen nový nález z archivu Národních listů. Autorství anonymních stať v jmenovaných časopisech tradičně bývá přisuzováno Sabinovi — ovšem bez přímého důkazu. Tuto domněnku přijímá i Jar. Vlček, jak vyplývá z jeho studie Kritická příloha k Národním listům.⁶⁾ Jan Thon,

⁶⁾ V almanachu Půl století Národních listů, Praha 1910, str. 37n.

vydavatel Vybraných spisů K. Sabinu, zařadil dokonce článek Úloha kritiky do III. svazku těchto spisů.⁷⁾ Problém anonymních, resp. šifrovaných příspěvků Kritické přílohy k Národním listům zčásti pak osvětlil nálezu Z. V. Tobolky v pozůstalosti Ed. Grégra, publikovaný v Slovesné vědě⁸⁾ s názvem Poznámky Dr. Ed. Grégra o Kritické příloze k Nár. listům. Poznámky Grégrovy nám pomáhají identifikovat autorství řady článků a referátů Kritické přílohy; bohužel však neodstraňují pro svou neúplnost a někdy i nespolehlivost pochybnosti o autorství právě nejdůležitějších statí, mezi nimi i Úlohy kritiky. Konstatuje to i Jan Thon, který k Tobolkovu nálezu připojil (v téměř ročníku Slovesné vědy, str. 235n.) literárněhistorický komentář. Přesto se však pokusil — na základě indicí velmi neurčitých — o to, aby vyvodil z Grégrových záznamů pravděpodobný dohad autorství článku Úloha kritiky; došel k názoru, že článek napsal nejspíše V. B. Nebeský, a zamítl jak svoji vlastní starší domněnku o autorství Sabinově, tak i pozdější svůj názor o autorství Ed. Grégra. Avšak v edici K. Sabinu, O literatuře píše Thon v poznámce k Sabinově stati Literární publicistika (na str. 325), že článek Úloha kritiky „pocházel, jak se dnes soudí, z pera Dr. Ed. Grégra (za pomoci V. B. Nebeského?)“. — Už z toho je dostatečně zřejmé, že nálezu Grégrových poznámek věc neosvětlil, a že při nedostatku důkazu přímého jsme — pokud jde o autorství této stati — i nadále odkázáni především, ba takřka výhradně na rozbor obsahový a stylistický. A ten mluví podle mého mínění daleko spíše pro K. Sabinu než kohokoli jiného. Thonovo tvrzení, že stať Úloha kritiky „dobře zapadá do ostatní literární činnosti Nebeského z té doby“⁹⁾, nijak neodpovídá skutečnosti. Právě tato činnost i celý ideový vývoj Nebeského odporují domněnce, že by Nebeský (v šedesátých letech!) mohl napsat stať tak vyhraněně progresivní a programově ujasněnou. Měl-li k tomu Nebeský předpoklady, pak sotva v této době, kdy se našemu soudobému literárnímu životu jako kritik i básník stále více vzdaloval, a kdy zřejmě upadal do akademického konservatismu. — Naopak obsahový rozbor článku — ponecháme-li stranou velmi nejistý rozbor stylistický — poskytuje nejednu oporu k domněnce o autorství Sabinově: program, stanovený zde české literatuře, plně odpovídá Sabinovým jasným požadavkům pokrokové ideové náplně našeho písemnictví, jeho demokratičnosti i posláním mravního.

Program, vyložený v stati Úloha kritiky, nevzniká ovšem teprve r. 1863. Některé jeho hlavní zásady jsou vytyčovány, ba i naplňovány příslušníky kruhu májového už od konce let padesátých. Programově shrnutý a vyjádřený však dosud nebyly; k tomu ještě koncem padesátých a začátkem šedesátých let chyběly podmínky, neboť v té době se úloha nové české kritiky teprve objasňuje v zápase s představiteli konservativního křídla naší literatury, a kritika hledá svoje místo a určení v novém stadiu vývoje národního a společenského. Přitom ovšem směr tohoto hledání a jednotlivé kritické projevy májovců svědčí jasně o tom, že programová stať v Kritické příloze k Národním listům je vskutku výrazem a promyšleným souhrnem kritických názorů a zásad, k nimž příslušníci družiny májové — po případě autoři jim blízcí — v onom období dospěli.

Kritické směrnice, určené článkem Úloha kritiky, lze shrnout do několika bodů. První je zásadní požadavek vůdčí úlohy kritiky v literárním procesu. Znamená to, že kritika nemá tento proces jen dodatečně komentovat, nýbrž napomáhat mu, ba stát v jeho čele.¹⁰⁾ Předpokladem k tomu, aby kritika byla s to takovou vůdčí

⁷⁾ Praha, J. Laichter 1916.

⁸⁾ Roč. 1, 1947/48, str. 233n.

⁹⁾ Slovesná věda 1, 1947/48, str. 236.

úlohu plnit, je ovšem, jak dále vyplývá ze stati v Kritické příloze, objasnění funkce literatury v národní společnosti: literaturu nutno chápat jako jeden z projevů života národního organismu. S tím pak souvisí i další předpoklad vůdčího postavení kritiky v literárním vývoji a zároveň i další zásada: totiž nezbytnost mravního základu kritiky, nutnost kritické vyspělosti usuzovací a potřeba správného pochopení historického vývoje.

Až potud určuje tedy stať podmínky, které musí být naplněny, aby kritika mohla dostat svému poslání. Toto poslání je jasně vytčeno v bodech následujících. Nejdůležitější, ba ústřední z nich je požadavek bojovného zaměření kritiky proti všemu, co brzdí pokrok a omezuje duševní svobodu; kritika se má zasazovat o literaturu ideovou, zápasící o vyšší životní hodnoty, o pravdivé zobrazení skutečnosti. Touto cestou dospěje literatura k naplnění svého poslání mravního, národního a uměleckého.

Kritické názory zde vyjádřené vyúsťují tedy asi v takový závěr: Pokrokovost, ideovost a pravdivost jsou nejvyššími hodnotami literatury, předpokladem jejího národního rázu i její uměleckosti; úkolem kritiky pak je objasňovat tyto hodnoty a vést k nim naši slovesnou tvorbu. — Toto zásadní přesvědčení bylo ideovým poutem, které spojovalo májovce jak během polemik koncem let padesátých, tak i později — třeba si každý z nich razil uměleckou i kritickou cestu vlastní a osobitou.

V souvislosti se statí Úloha kritiky je třeba si povšimnout dvou dalších článků Kritické (resp. Literární) přílohy k Národním listům, které sice nemají ráz programový, dotýkajíce se spíše jednotlivých otázek našeho literárního vývoje, ale které jsou s úvodní statí úzce ideově spřízněny. Je to za prvé článek O povznesení a směru literatury české¹¹⁾, podepsaný šifrou (patrně anonymní) J. Č. Cílem stati je ukázat současné české literární tvorbě její směr a smysl: ten má být — stručně řečeno — v přiblížení literatury životu národa, v pozvednutí národní vzdělanosti, která je — podle autorova názoru — jedinou cestou k zabezpečení národních budoucnosti; přitom musí mít literatura na paměti především povznesení lidových vrstev a zvláště žen. „Literatura česká musí býti více než posud *tendenční*; musí stále měřiti za svým účelem a národ k němu vésti: musí úsilněji a určitěji působiti k dokonalému vyvinutí individuálnosti národní i osobní, musí pilněji pečovati o povznesení občanské cnosti a zvedenosti jak u muže, tak u ženy...“ K tomu „dlužno přičiniti se *povyšením a rozšířením všeobecného vzdělání po všech vrstvách našeho národu*. Můžeme předními representanty kultury nyní již vyrovnati se národům prvním, ale vzdělanosti nižších tříd potřebí, abychom je předstihli. Tím jediné bezpečně opevníme ostrov národnosti naší proti vlnám divokým... Nikoli masa dělníků, ale důmyslnost a pilnost jejich vítězně podniká konkurenci“. — Druhý článek, který v souvislosti se statí Úloha kritiky zaslouží připomínky, je nepodepsaný referát v Literární příloze k Národním listům¹²⁾ s názvem „Hejdukových (sic) básní sbírka II“. Ze

¹⁰⁾ To byl názor nepochybně charakteristický pro nejdůležitější představitele kruhu májového vůbec. Vždyť právě Neruda, Sabina a Hálek povyšují svou vlastní činnost od konce let padesátých kritiku na mimořádně významnou tvůrčí složku českého literárního vývoje a nepřestávají zdůrazňovat její základní význam; vymaňují kritiku ze stanoviska omezené viasteneckého, které vedlo literaturu k myšlenkové stagnaci a uměleckým mělčinám, a prosazují tak ono pojetí kritiky, za něž se u nás ve 40. letech nejdůsledněji stavěl Havlíček.

¹¹⁾ Kritická příloha k Národním listům 1864, čís. 7, str. 193.

zjištění, že Heyduk sáhl pro látku k své knize do ciziny (tj. do Itálie), „jejíž *národní* a *sociální* zjevy — pro pouze poetické pozorování zajisté ty nejzajímavější — alespoň většinou našeho čtoucího obecnstva málo známy jsou“, vyvozuje autor některé obecnější závěry. Úkolem básníka je „kráčet v popředí celého národního rozvoje“; má se proto soustřeďovat na přítomnost a půdu vlastního národa. Básník „musí býti jaksi štítonošem celého snažení, jenž s povýšenějšího stanoviska přední strážé celé staniště přítomnosti přehlíží a ovšem také prstem věšteckým k budoucnosti okazuje. K tomu ale není potřeba, aby psal básně právě politické, naopak by tak určitou tendenčností čistě básnická a všeobecnější apercepcce jeho utrpěla. Politika se dělá na půdě *sociální*, a tuto musí básník přítomnosti, který národ svůj chce za sebou strhnouti, znáti zúplna; on musí ty krásnější a individuální *národní* celek tvořící stránky její básnický zobraziti. Chtít obmeziti moderní lyriku na tak zvané čistě lidské city beze všeho příměšku živé přítomnosti jest stanovisko paradoxní, stanovisko theoretika, který se úzkostně z doby své do chorého samotářství utká; chtít však poeticky zužitkovat veškeré žurnalistické a politické hádky a reminiscence sluší zase jen povrchnímu nezralému začátečnickví, které nad pomíjející skořepkou jádro zapomíná, a takměř jen od dneška do zejírka a pozejtří hledí. Básnické působení posledních dob — nemíníme tuto básnictví pouze české — reprezentuje tyto dva směry. Kdežto romantika privilegovaná utíkala se do fantasticky vyšňořené minulosti, chtěla romantika politická ve větru idejí a frázi vystavět budoucnost. Onen zdravý realismus poesie, který oba konce v ohnisku přítomnosti spojuje, který nesveden pouhými ilusemi kypící mladosti ani starcovskou reflexí všech květů vůkolních si všímá, protože tu *jsou*, onen zralý objektivismus lyrického tvoření, který zjevy přírody i vztahy společenské v jednotný rozmanitými barvami protkaný obraz národního žití spojuje — ten jen zřídka kdy z básnického působení toho onoho nadanějšího jednotlivce prokmitá. A přece myslíme, že jen básník toho druhu, obzvláště lyrik, básník, abychom to řekli konkrétněji, asi tak způsobív bérangérovských, může vzbuditi trvalejší ohlas v srdci svého národa“.¹³⁾ Toto je nepochybně jeden z nehlubších pohledů na úlohu českého básnictví v letech šedesátých, a svou ostrostí daleko přesahuje hranice omezeného významu časového. Objasňuje podstatu národní i sociální tendenčnosti poesie a dává těmto pojmům nový, vyšší smysl. Společenská účinnost uměleckého díla je, jak vyplývá ze statí, dána nikoli jeho efemérní „aktuálností“, ale sepětím s životem národa, tím, nakolik se v díle odrážejí individuální rysy charakteru národa. Autor má přítom na mysli zřejmě rysy typické; ne nadarmo vytýká v další části referátu Heydukovi, že nedovedl na život v Itálii pohlédnout „s vyššího stanoviska“ a vylíčit jej „méně fotograficky“.¹⁴⁾ České literatuře je zde jasně ukazována cesta k realismu, která vede mezi krajnostmi umění ryze subjektivního, odpoutaného od skutečnosti (lze říci „čistého“) a umění povrchně tendenčního, ploše popisného, de facto tedy naturalistického.¹⁵⁾

Potvrzení i doplnění kritického programu, formulovaného v statí Úloha kritiky r. 1863, nacházíme v dvou projevech, obsažených v Českém obzoru literár-

¹²⁾ 1865, čís. 1, str. 16n.

¹³⁾ T., str. 17.

¹⁴⁾ T., str. 18.

¹⁵⁾ Naskýtá se otázka po autorství tohoto pozoruhodného článku. Jan Thon — podle svého soukromého sdělení — pokládá za původce Sabinu. To je nepochybně domněnka dosti pravděpodobná. Ale jistě nelze vyloučit ani možnost druhou — totiž tu, že autorem byl Neruda. Na něho ukazují myšlenkové analogie článku s řadou jeho statí starších (např. Nyní nebo referát o Hálkových Večerních písních v Obrazech života 1859, str. 35), zvláště pak shody s referátem o prvním svazku Heydukových Básní, uveřejněným v Obrazech života 1859 (str. 196), na nějž článek v Literární příloze takřka navazuje.

ním r. 1867¹⁶⁾: v úvodním Proslovu¹⁷⁾ a v studii Krásná literatura v životě národním¹⁸⁾. V Proslovu konstatuje se především dosavadní neuspokojivý stav české kritiky, „nedůstojný nynějšího stupně naší literatury“: někdejší stranost, skupinkaření, zřetele osobní nebo dokonce reklamní nejsou posud vymýceny. Spolupracovníci Českého obzoru literárního vyhláší proto jako zásadní program nové české kritiky, jejímž orgánem bude jejich list, objektivitu, nestranost, pozvednutí významu kritiky na vedoucí místo v našem literárním životě, a zároveň ovšem boj proti všemu, co těmto požadavkům odporuje. — Rozvedení těchto obecných zásad a jejich uplatnění při rozboru současného stavu našeho písemnictví pak obsahuje stať Krásná literatura v životě národním. Je to v podstatě polemika s názorem, jako by literatura (v době, kdy na rozdíl od let absolutismu existuje možnost politické aktivity) neměla už být organickou a nutnou součástí národního života, nýbrž patřila na pouhý jeho okraj. Avšak správné pojetí úkolu literatury je, jak vyplývá z článku, právě opačné: literatura je nejen součástí, ale i „základem života politického, ano jej povznáší“, a to ideami krásy a dobra, bez nichž je politický život národa chudý, jednostranný, obmezený. —

¹⁶⁾ Český obzor literární, vycházející od května 1867 do května 1868, kdy byl pro nedostatek odběratelů zastaven, znamenal nejvýznačnější pokus pokrokového českého spisovatelstva — sdruženého v té době v literárním odboru Umělecké besedy — o vydávání kritické revue vysoké úrovně. (Tento pokus se bohužel ukázal jako předčasný, neboť se nemohl opřít o dostatečně širokou základnu literárně vyspělého čtenářstva.) Kritická příloha k Národním listům, vydávaná v r. 1865 redakcí Ferd. Schulze a Ed. Grégra pod názvem Literární listy, přestala totiž časem plnit svůj původní úkol kritického listu a stávala se — nepochybně z důvodů komerčních — převážně jen běžným zábavným časopisem. V r. 1867 přistupuje proto literární odbor Umělecké besedy k vydávání nového listu, Českého obzoru literárního, který měl „utvořit nestranný střed pro kritiku nám tak velepotřebnou“. Mezi jeho přihlášenými spolupracovníky čteme v zahajovacím Proslovu m. j. jména V. Hálek a K. Sabiny, kteří zřejmě, jak vyplývá z obsahu a rázu celého listu, byli jeho duší. Nečteme zde však jméno J. Nerudy, který v té době se už od Umělecké besedy distancoval: do celého ročníku přispěl Neruda jediným (podepsaným) článkem (v čís. 8, str. 118, Operní libreta), a není nijak pravděpodobné, že by byl autorem některého z článků anonymních. Zato však nacházíme zde jména některých odpůrců májovců — zvláště jméno J. Malého. To nás ovšem nemusí mást: po probjováním zápasu s konservativci prohlašuje sám Hálek jako předseda literárního odboru UB zásadu otevřít v UB dveře ke spolupráci všem, kdo o ni projeví zájem. Patrně i v tom byl důvod, proč se Neruda Umělecké besedy vzdaloval, neboť ve spolupráci s konservativně buržoasnými elementy mohl spatřovat nedůslednost zásadovou a nebezpečí kompromisnictví. — Ale nelze tvrdit, že tyto elementy měly podstatný vliv na zaměření listu. Jak už bylo řečeno výše, byla v zahajovacím Proslovu proklamována zásada — nebo snad spíše právo — anonymity přispěvatelů. Avšak většina statí je přesto podepsána. Lze proto zjistit, že hlavními kritickými oporami listu byli Hálek, Sabina a Schulz — kdežto úloha ostatních kritiků byla zcela podružná. Zásadní důležitost mají ovšem právě ony dvě vzpomenuté anonymní stati: totiž úvodní Proslov a článek Krásná literatura v životě národním. (Důvody, vyplývající z ideového a stylistického rozboru, vedou mě zvláště u druhé stati k názoru, že autorem je Hálek; přímý důkaz však chybí.)

¹⁷⁾ L. c. čís. 1, 20. 5. 1867, str. 1.

¹⁸⁾ L. c. čís. 3, 20. 7. 1867, str. 33.

Autor studie postihl touto ústřední myšlenkou velmi bystře nejenom zákonitou nutnost spojení literatury s životem vůbec a s životem národa zvlášť, ale zdůraznil — a to je jistě největší přínos stati — také aktivní působení literatury na vývoj a růst národní společnosti. Tento článek znamená protest proti onomu měšťáckému pojmání literatury, které by chtělo vykázat slovesnou tvorbu na periférii národního života, vytlačit ji z účasti na řešení „denních a životních otázek“ — tedy ve skutečnosti vzít jí sám její smysl a zahnat ji do neškodné izolace od reality. — Boj proti takovému nazírání na literaturu charakterisuje velkou část kritického díla májovců; v průběhu tohoto boje se ujasňoval jejich vlastní pohled na základní problémy teoretické, především na vztah literatury ke skutečnosti, čímž byla dána možnost vytvářet předpoklady pro rozvoj našeho slovesného umění směrem k realismu.

Dříve ještě, než přistoupíme k rozboru vlastního Hálkova přínosu do tohoto kritického zápasu o pokrokovou linii české literatury v letech 1860—1871, všimněme si aspoň v hlavních obrysech situace a stavu naší kritiky v tomto období, jejich hlavních vývojových tendencí a cest, kterými se snažila dospět k řešení zásadních otázek tvorby literární a umělecké vůbec.

Polemický zápas májovců s konservativci ukázal svým průběhem i výsledkem, že pokrokový proud české literatury a kritiky je natolik silný, aby mohl určovat další vývoj v této oblasti našeho umění, ba aby mohl rozhodujícím vlivem působit na vývojové zaměření našeho kulturního života vůbec. Nejdůležitějšími představiteli tohoto proudu jsou vesměs příslušníci májové družiny: Sabina, Neruda a Hálek; do jejich okruhu se pak celou svou kritickou činností i ideovým jejím zaměřením zapojuje o něco mladší příslušník generace Nerudovy a Hálkovy Ferdinand Schulz. Tito autoři jsou nejen zástupci progresivního směru naší kritiky v šedesátých letech, ale zároveň — a zcela zákonitě — i představiteli skoro celé skutečné české literární kritiky toho období vůbec; totiž kritiky aktivně působící na náš literární život. Kromě nich jen jediné jméno má už v šedesátých letech svoji váhu: Josef Durdík. Tento badatel, stojící mimo okruh májovců, se s nimi přes některé styčné body názorově střetá — což se ovšem zřetelně projevuje až v letech sedmdesátých — zejména v otázce společenské úlohy umění; tento rozpor je pak příčinou řady neshod v pohledu na konkrétní umělecká díla a jednotlivé problémy. To ovšem, jak ještě ukážeme, neznamená, že Durdík byl snad odpůrcem pokrokového směru v českém umění nebo dokonce jeho brzdou; naše literatura se obohatila některými klady Durdíkova díla, a ve svém vývoji se nedala zdržet jeho omyly.

Česká kritika, postavená začátkem šedesátých let před řadu nových úkolů, nikterak neztrácí vědomí ideové souvislosti se starším obdobím literárního vývoje, jmenovitě s obdobím let čtyřicátých.¹⁹⁾ Tuto ideovou souvislost zprostředkuje

¹⁹⁾ O tom, že májovci si byli — přes opačná tvrzení svých odpůrců — plně vědomi hodnot, za které vdělili starší generaci, a že u nich byl vyvinut smysl pro pokrokovou národní tradici,

především *K. Sabina*, nejstarší z okruhu májovců, který měl nemalý vliv na zásadní postoj mladé básnické družiny k řadě podstatných otázek umělecké tvorby. Lze říci, že v šedesátých letech nejen Sabinova kritická činnost, ale i literární kritika májovců vůbec se vyvíjí směrem, který byl už r. 1848 naznačen v Šabínově stati *Demokratická literatura*: totiž směrem k sblížení literatury s životem lidových vrstev národa.

Sabina sám usiluje o tento cíl v řadě statí z šedesátých let. Vesměs v nich prosazuje svoje přesvědčení o nutnosti aktivního působení slovesného díla na utváření národního života, a to jak jeho podmínek hmotných, tak duchovních; už tím, jak vyplývá ze Sabinových názorů, je dán velký význam literatury nejen pro současný, ale i pro budoucí život národa. Tyto myšlenky Sabinovy čteme na příklad ve vzpomenutém už úvodu k *Dějepis literatury československé z r. 1860*. Širší ideový základ literárních názorů Sabinových poznáváme v studii *Duchovný komunismus*.²⁰⁾ Hmotné poměry lidu lze podle Sabiny zlepšit vzděláním; jím si lid vydobude lepšího postavení ve společnosti i zvýšení životní úrovně. Proto se literatura musí zaměřovat k tomuto vzdělávacímu účelu a napomáhat tak všeobecnému rozšíření vzdělání, „duchovnímu komunismu“. — Není jistě třeba zdůrazňovat, že právě v této stati se markantně projevuje idealistický základ Sabinových názorů sociálních. Důležité je však především to, že Sabina soustřeďuje pozornost na otázky, které v tehdejší české společnosti měly prvořadý význam, a že v snaze o jejich řešení vidí i hlavní smysl naší soudobé literatury. To vyplývá i z řady speciálních statí literárně kritických, které Sabina uveřejňoval během šedesátých let, a jejichž evidence je velmi ztížena častou anonymitou autorovou; z těchto statí lze jako zvláště cennou připomenout studii *Literární publicistika*²¹⁾, v níž autor poukazuje na zákonnou a nutnou spojitost básnického díla s životem soudobé společnosti a zdůrazňuje potřebu širokého rozvoje literární publicistiky, která má být „oživovatelkou literárního života národního“.²²⁾

Přesvědčení o těsném sepětí básnického díla s životní realitou vedlo Sabinu jako kritika a literárního historika k zvýšenému zájmu o studium básnickova života, jeho osobnosti i všeho, co napomáhá a přispívá k utváření umělecké individuality. Význam studia básnické osobnosti a jejich specifických znaků zdůraznil Sabina už v letech čtyřicátých, kdy píše svůj *Úvod povahopisný*,²³⁾ pokus o rozbor básnické osobnosti Máchovy. Také v tomto směru byl příkladem

svědčí např. článek Jana Nerudy *Smíření* (*Obrazy života 1859*, str. 398. — *Sebrané spisy J. N.*, ř. 2, d. VI.).

²⁰⁾ Praha, Al. Štorch 1861.

²¹⁾ Kritická příloha k *Národním listům* 1864, čís. 3, str. 65. — *K. Sabina, O literatuře*.

²²⁾ Také u tohoto článku vyvstává ovšem otázka autorství; je totiž podepsán šifrou -s. Lze však, jak se domnívám, souhlasit v tomto případě s J. Thonem, že článek je obsahem i stylem typický pro Sabinu (viz *K. Sabina, O literatuře*, str. 325).

²³⁾ *Spisy K. H. Máchy. Díl I. Praha 1845*. — *Vybrané spisy K. Sabiny*, sv. II. Praha, J. Laichter 1912.

a učitelem svých mladších druhů. Ale Sabína nezůstal jen při rozboru literárních zjevů minulosti, z nichž věnoval pozornost např. J. P. Koubkovi, J. J. Kalinovi, Fr. Turinskému, P. J. Šafaříkovi, M. Zd. Polákovi, F. J. Rubšovi, Jos. Rautenkrancovi, Šeb. Hněvkovskému, Fr. Vavákovi, V. Stachovi aj.; intenzivně kriticky sledoval i umělecký růst autorů soudobých, zvláště předních zástupců kruhu májového — Nerudy, Hála a Heyduka, a dovedl (v člancích v Ladě r. 1865) nejen vyloužit a charakterisovat jejich dosavadní dílo, ale načrtnout velmi bystře i pravděpodobnou perspektivu jejich dalšího uměleckého vývoje. Svoji schopnost charakteristiky autorské osobnosti, vystižení zákonitostí literárního vývoje v souvislosti s vývojem národní společnosti i schopnost rozboru soudobé literární problematiky uplatnil pak Sabína v obsáhlé studii *Novelistika a romanopisectví české doby novější*.²⁴⁾ Úhrnně zde hodnotí českou prozaickou tvorbu od počátků obrození až po svou současnost, na základě svých širokých znalostí sleduje literární dění v širším proudu národní kultury a pokouší se — s větším úspěchem než v jiných svých pracích — vyloužit slovesné dílo jako projev národního života. Tato studie Sabinova, v níž autor prakticky uplatnil svoje teoretické názory na literaturu jako hodnotu společenskou, má u nás význam průkopnický; otevírá cestu novému pojetí literární historie, která není už pouhým bibliografickým soupisem, ale přičinným výkladem a kritickým hodnocením slovesného vývoje v souvislostech dobových i společenských se stálým zřením k osobitým rysům básnické individuality.

Pro rozvoj české literatury a ujasňování jejích základních úkolů má v šedesátých letech mimořádný význam kritická činnost J. Nerudy. I v tomto údobí usiluje Neruda — jako už v letech padesátých — především o to, aby vyřešil otázku funkce a poslání nové české literatury; neboť to, jak zřejmě cítí, je podmínkou objasnění konkrétních umělecky tvůrčích problémů, především problému umělecké metody. Rychlý rozvoj politického života národa, umožněný příznivými podmínkami po r. 1860, upevňuje Nerudovo přesvědčení, že literatura musí být odrazem i výrazem všeho tohoto rušného dění, ba že musí ideově stát v jeho čele. Jestliže už r. 1859 v referátu o Hálkových Večerních písních upozorňoval Neruda na to, že zcela subjektivní, „čistá“ poesie nemůže plnit pravý úkol umění, rozpracovává Neruda tuto myšlenku v řadě svých dalších statí kritických z let šedesátých. Časové, aktuální ideje jsou hybnou silou, nikoli brzdou umění; to si ovšem naši básníci dosud neuvědomují. „Sledovali jsme s napnutostí“, píše Neruda²⁵⁾, „jaký vplyv as měla doba nejnovější na mladší básníky naše, bohužel nalezli jsme jen málo stop, že by vznešená myšlenka svobody a společenský převrat byly myslí jejich příliš rozohnily... A přece je světová myšlenka svobody právě tak poetická jako kterýkoli cit, kterákoli

²⁴⁾ Kritická příloha k Národním listům 1864, čís. 10, str. 292. — Vybrané spisy K. Sabiny, svazek II.

²⁵⁾ Cas 3. 12. 1861. — Sebrané spisy J. N., ř. 2, díl VII, str. 110n.

myšlenka jiná“. Literatura, zdůrazňuje Neruda, má zodpovědný úkol pozvednout úroveň lidu, který je hlavním nositelem zápasu o národní právo; ale naši spisovatelé až dosud chápali tento úkol většinou zcela mylně: jejich spisy, „třeba prostonárodní titul majíce, přece dosti prostonárodní nejsou a především chybnou tou cestou kráčí, že se, k lidu spíše snižují, než aby jej povznášely, že příliš málo časovými jsou a novými myšlenkami se právě nehonosi“²⁶⁾

Svůj názor o sociální funkci literatury pak Neruda rozvádí a odůvodňuje takřka v celé své další kritické činnosti. Připomeňme třeba jen stať *Nový ruch literární*²⁷⁾, v níž znovu zdůrazňuje škodlivost izolace českého básnictví od problémů, které hýbou evropskou společností a které jsou životně důležité i pro náš národ — a tedy i pro naši literaturu. Během let, která uplynula od polemiky s konservativci, si Neruda ověřil a prohloubil svoje přesvědčení, že „nelze z písemnictví ve skleníku pěstovaného vyvoditi něco skutečně zdravého“²⁸⁾. A obzvlášť zřetelně svědčí o Nerudově kritickém promýšlení a řešení otázky úlohy literatury stať *Moderní člověk a umění*.²⁹⁾ Zde Neruda — navazuje samostatným, tvůrčím způsobem na základy, položené jednak Havlíčkem, jednak Sabinovou Demokratickou literaturou — dává českému slovesnému umění už velmi konkrétní program a ideovou linii. Má-li naše básnictví — jak vyplývá z Nerudova článku — pravdivě vyjadřovat „mnohostrannost života“, nemůže být toliko odrazem subjektivních, tj. úzce osobních citů autorových, nýbrž se musí soustřeďovat na ústřední problémy národního života, především na otázku sociální, na „boj za lidská práva“. Zde nacházíme zřetelný náznak toho, jak se Neruda vymaňoval z ideové oblasti mladočeského liberalismu a nastupoval vlastní cestu, která vyústila ke konci jeho života v otevřené přiznání solidarity se zájmy českého dělnictva. V stati *Moderní člověk a umění* se už Neruda nespokojuje s tím, aby dal literatuře obecně společenské poslání; nýbrž je konkretisuje a ukazuje přímo na nejnaléhavější úkol našeho básnictví — totiž pomáhat dělníkovi v boji za jeho práva. Proto si „socialistická píseň“ získala plné oprávnění a opodstatnění v naší literatuře; a Neruda objektivně ukazuje, jak právě tak zvanou časovostí může básnické dílo nabýt hodnot, které přetrvávají jeho dobu.³⁰⁾

²⁶⁾ Čas 25. 11. 1860. — T., díl VII, str. 103.

²⁷⁾ Hlas 8. 12. 1864. — T., díl VI, str. 51n.

²⁸⁾ T., díl VI, str. 53.

²⁹⁾ Národní listy 23., 24. a 27. 8. 1867. — T., ř. 1, díl IX, str. 21n.

³⁰⁾ „Dělník dojde svého práva v společenství lidském, píseň socialistická rovněž v společenství literárním. Ba má je již, třeba posud popíráno. Je snad poetičtější, když král táhne na výboj, než když práce žádá za odměnu a život sama sebe brání? Je snad poetičtější, když srdce milencovo puká bolem nebo slavík v křoví tluče, než když zoufá sobě otec nad rodinou? Říkejte, že je to časové a vše časové že má jen dočasně trpení, nikoli věčné právo; říkáním se nezapře alespoň to, že nynější člověk má právě *tuto* poetickou zálibu svou... Poukázat by se mohlo, že úplné vyrovnání v společenství sotva as bude kdy docíleno, zápas že bude vždy, s ním bol, s bolem poesie a socialistická píseň alespoň trochu tedy vždy ‚časová‘. Myslím ostatně, že bude nynější boj za lidská práva i nejpозdější potomky vždy

Zároveň s tím, jak Neruda dospívá k přesvědčení o sociální povaze a funkci slovesné tvorby, zpřesňuje během šedesátých let i svoje názory na otázku národního rázu literatury. To je zčásti patrné už ve stati *Ze vzduchu*,³¹⁾ která sice myšlenkově navazuje na Hálkovu studii *Básnictví české v poměru k básnictví vůbec* a na Nerudovu poznámku, vyjadřující názor o nutnosti „všeobecné“ poesie,³²⁾ ale v níž se přitom projevuje hlubší pohled na problematiku národního umění. Neruda se znovu zamýšlí nad vztahem světové a národní poesie, a i když si jej dosud zcela neujasňuje, přece ukazuje možnosti a způsob jeho řešení. Přišel-li Neruda, že „čistě národní literatura jest pouhý nesmysl“, neznamena to odmítnutí národního rázu a ducha poesie, nýbrž nesouhlas s dosavadním výkladem tohoto pojmu. Neruda chce, aby se naše slovesné umění zapojilo do proudu světové literatury tím, že bude přijímat podněty i mimo náš národní okruh; tím Neruda pojem národní literatury neruší, ale rozšiřuje jej, naplňuje jej bohatším obsahem. Nevyslovuje už požadavek „všeobecné“ poesie, která „nesmí ani býti více poesíí národní“ (jako v poznámce k Hálkově stati *Básnictví české v poměru k básnictví vůbec*), nýbrž směřuje svou úvahou zřejmě k tomu, aby česká literatura, zúrodněná i vlivy cizími, našla svoje vlastní místo a poslání v komplexu světového písemnictví.³³⁾ Odtud vede nepochybně logická vývojová linie k názoru, který Neruda později vyslovil zcela jasně v článku *Našim kosmopolitům* (1874): že totiž právě původnost a individuálnost národní je podmínkou „prospěchu“, pokroku celé lidské společnosti.

Doklady tohoto vývoje Nerudových názorů na otázku národní literatury nacházíme porůznu v řadě statí z let šedesátých a ze začátku let sedmdesátých, věnovaných význačným představitelům našeho básnictví (Máchovi, Pflegrovi, Mikovcovi, Mayerovi, Světlé, Erbenovi, Šolcovi aj.). Ve všech těchto statích se ve větší nebo menší míře projevuje Nerudovo upevňující se přesvědčení, že slovesné dílo má být výrazem života a ducha národního, že jediné tehdy, vyrůstá-li z půdy domácí, může se domoci významu světového. Zřetelně se tato myšlenka ozývá na příklad v referátu o *Vesnickém románu* Karolíny Světlé: Neruda nejvíce oceňuje na Světlé její uměleckou schopnost charakterisovat „českou individualitu dramatickou, způsobitou, aby uvedena v český román připojila k světové literatuře článek nový, tím zároveň českou literaturu důstojně uvedla v písemnictví to světové“.³⁴⁾ A jistě není náhodné, že úlohu národní poesie

ještě více zajímat, než nás zajímá nyní ještě boj dávný pro lecjakou trojanskou princeznu.“ (T., ř. 1, díl IX, str. 31.)

³¹⁾ *Obrazy života* 1860, str. 326. — *Sebrané spisy J. N.*, ř. 2, díl VI, str. 27.

³²⁾ *Obrazy života* 1859, str. 234. — *Sebrané spisy J. N.*, ř. 2, díl VI, str. 135n.

³³⁾ „Svět je jedinou kyprou půdou pro krásnou literaturu naši, myšlenky všech národů musí do sebe pojímati, aby sama něco rovněž časového vytvořila a v koncertu všeobecném platný hlas svůj našla.“ (*Sebrané spisy J. N.*, ř. 2, díl VI, str. 31.)

³⁴⁾ *Český román vesnický a jeho tvůrkyně*, *Naše listy* 27. 1. 1869. — *Sebrané spisy J. N.*, ř. 2, díl VII, str. 215.

i její vztah k písemnictví světovému si Neruda plně uvědomuje nad definitivně uzavřeným dílem svého mistra Karla Jaromíra Erbena, nejnárodnějšího z tehdejších našich básníků.³⁵⁾ Podle Nerudy byla českost básníka Kytice právě v tom, že dovedl bedlivě naslouchat svému lidu; tato českost byla podkladem uměleckosti jeho díla. Z toho vyvozuje Neruda logický závěr: „Ona umělecká dokonalost staví Erbena na Olymp literatury světové, jeho českost je literatuře světové obohacením.“ — Tim všim, co zde bylo ovšem jen letmo naznačeno, přispěl Neruda jako kritik vynikajícím způsobem k rozvoji české literatury: vedl ji k jejímu nejvlastnějšímu poslání národně společenskému, otevíral cesty k uměleckému realismu a měl velkou část zásluhy na tom, že naše básnictví i umění vůbec, navazujíc na tradice obrozenské, mohlo v šedesátých a sedmdesátých letech vydat řadu děl trvalých hodnot.

Mezi význačnými kritickými zjevy šedesátých let je třeba si povšimnout také osobnosti a díla generačního a ideového druhu májovců, *Ferdinanda Schulze*. Jeho beletristické a kritické začátky sice nesouvisí s almanachem Máj; avšak k básníkům tohoto kruhu našel v šedesátých letech vřelý vztah, podmíněný příbuzností názorů na povahu a funkci slovesné tvorby. Májovci si také jeho kritického talentu a neobyčejných vědomostí v mnoha oborech umění — zvláště v krásné literatuře, dramatu a výtvarnictví — upřímně vážili; V. Hálek na příklad považoval Ferd. Schulze za povoláního k tomu, aby se stal „naším essayistou pár excellence“.³⁶⁾ Literárně kritická činnost Schulzova, jejíž počátky spadají do doby založení Národních listů, je mimořádně bohatá a mnohostranná. Schulz, který se stal od r. 1863 stálým spolupracovníkem Národních listů (kam i předtím přispíval), měl velký podíl na vybudování našich prvních literárně kritických orgánů, totiž vzpomenutých už samostatných příloh k Národním listům; v letech 1862 a 1863 vydává Osvětu, od r. 1871 účastní se jako jeden z hlavních spolupracovníků na nové Osvětě Vlčkově. Ve všech těchto i jiných listech sleduje Schulz pravidelně vývoj našeho kulturního, zvláště literárního dění, a přispívá nemalou měrou k odstranění překážek z jeho cesty. Tato oblast Schulzovy činnosti přesahuje svým významem daleko jeho vlastní tvorbu beletristickou — i když ani tu nelze podceňovat.

Přesto nenacházíme v naší odborné literatuře práci, která by význačný kritický podíl Schulzův na rozvoji našeho písemnictví druhé poloviny 19. století aspoň poněkud zevrubně hodnotila a podala především spolehlivý přehled o jejím rozsahu; vždyť Schulzovy stati, mnohdy pseudonymní nebo anonymní, jsou roztroušeny po celé řadě deníků a časopisů a obecně jsou takřka neznámy. A přece je jejich studium nezbytné pro poznání stavu a vývoje naší literární kritiky v letech šedesátých až devadesátých, neboť se v nich obráží mnoho ze základní problematiky našeho kulturního života té doby vůbec.

³⁵⁾ Nekrolog v Národních listech 21. 11. 1870. — Sebrané spisy J. N., ř. 2, díl VI, str. 271n.

³⁶⁾ Národní listy 4. 4. 1873. — Sebrané spisy V. Hála, Praha, B. Kočí 1907, díl IV, str. 408.

Kritická činnost F. Schulze v šedesátých letech znamená vydatnou posilu pro literární snahy májovců a pro jejich zápas o rozvoj českého básnictví směrem k realismu. Literární program, kterému Schulz zůstal věrný po celý život — třeba proto koncem století platil za konservativce — byl určován jeho stálou snahou vést naše umění k českosti a k realismu. Schulzův výklad obou těchto pojmů vycházel přitom ze stanoviska, společného v té době hlavním členům družiny Nerudovy a Hálkovy: národní charakter umění je dán sepětím s problematikou společenskou, zřetelem k dění světovému; realistické umění pak není Schulzovi jen trpným odrazem života, nýbrž má do něho aktivně zasahovat. Zvláště zřetelně svědčí o těchto Schulzových názorech na poslání umění — jmenovitě básnictví — jeho článek Literární umění české,³⁷⁾ navazující na vzpomínanou už anonymní stať z téhož časopisu Krásná literatura v životě národním. Schulz v něm ukazuje na vynikající, ale dosud nikoli obecně chápané poslání našeho písemnictví v současné době, i na rozdílnou povahu literatury soudobé a předbřeznové: kdežto obrozenecké, písemnictví stálo na stanovisku „národně českém s obzorem všeslovanským“, v nové literatuře „převládá směr humánní, světový na podkladě národním“. Přitom ovšem, jak Schulz zdůrazňuje, zůstává úloha naší literatury v zásadě táž — totiž národní a společenská. Toto pojetí literatury nepřestával Schulz nikdy znovu zdůrazňovat a prohlubovat; proto jak v šedesátých, tak zejména v pozdějších letech se stal jedním z hlavních odpůrců teorie „umění pro umění“ a důsledně hájil svůj názor o ideové platnosti a sociální funkci poesie i tehdy, kdy byl — v době lumírovců — tento názor považován za přežitek.

Samým koncem let padesátých začíná rozvíjet svou mnohostrannou vědeckou činnost jiný, jen o něco mladší vrstevník Nerudův a Hálkův, *Josef Durdík*. Těžisko jeho práce je v estetice a filosofii, k níž se propracoval na základě studia věd přírodních. Těm jsou také věnovány první jeho úvahy, publikované v Poslu z Prahy, v Obrazech života, v Květech aj., nebo přednesené v Umělecké besedě. Během šedesátých let soustřeďoval svůj zájem stále více na estetiku, a to především na podkladě studia děl literárních; intenzivní pozornost věnoval zvláště poesii Byronově. Od konce šedesátých let sledoval pak Durdík jako kritik — podle vlastních slov — „ve vyšším smyslu slova příležitostný“ soudobou naši i cizí produkci básnickou a dramatickou, a výběr z těchto studií podal ve svazku Kritika,³⁸⁾ uzavřeném zásadní stať Obrana kritiky.

Od samého počátku své činnosti literárně kritické a estetické snažil se Durdík — navazuje v tom na snahy předčasně zemřelého J. Dasticha — postavit českou kritiku na základ vědecký, začlenit ji do systému společenských věd, stanovit pravidla a požadavky, kterými má opravdová kritika — podle Durdíkova přesvědčení dosud u nás takřka neexistující — měřit umělecké dílo. Ve stopách

³⁷⁾ Český obzor literární, čís. 6, 20. 10. 1867.

³⁸⁾ Praha, Fr. A. Urbánek 1874.

Herbartových a Zimmermannových vytvořil Durdík soustavu estetických zásad a s důsledností až strnulou prosazoval tyto zásady při posuzování děl básnických.

Soustavu formové estetiky Durdíkovi není zde snad třeba reprodukovat. Durdík ji kodifikoval ve spisech *Všeobecná esthetika* (Praha, I. L. Kober 1875) a *Poetika* jakožto esthetika umění básnického (t., 1884). Avšak už v r. 1864 v *Kritické příloze k Národním listům*³⁶⁾ čteme stať *Listy esthetické*, podepsanou šifrou D. O Durdíkově autorství lze sotva pochybovat.³⁹⁾ Tato studie obsahuje trest celé Durdíkovy herbartovsko-zimmermannovské estetiky, jak ji známe z obou jeho velkých spisů pozdějších. I to je dokladem, jak málo se Durdík názorově vyvíjel.

Durdíkovy zásady a názory umělecké určovaly do značné míry jeho vztah k literární družině Nerudově a Hálkově. Ačkoli se Durdík a májovci sblížili v šedesátých letech společnými snahami o pozvednutí úrovně české literatury, kritiky a kulturního života vůbec, ačkoli probíjávali mnohé názory a cíle společně (tak třeba ocenění díla Shakespeara, nebo Byronova), přece se podstatně lišili základním hlediskem, z něhož nazírali na slovesné dílo a umělecký tvůrčí proces. Kdežto Durdík při vši své velmi vyvinuté umělecké vnímavosti aplikoval na básnické dílo teoretické zásady, přijaté a priori, vycházeli Neruda, Hálek a jejich druhové v kritice zpravidla z konkrétního uměleckého díla, z něhož teprve po případě odvozovali obecnější zásady. Rozdílnost tohoto dvojího kritického přístupu k uměleckému dílu byla nepochybně dána mimo jiné i tou důležitou okolností, že májovci — povoláním vesměs novináři — pravidelně sledovali jako kritikové naše literární dění ve všech jeho souvislostech života kulturního a národního vůbec. Tato jejich denní kritická praxe, kterou Josef Durdík podceňoval, je přiváděla daleko blíže k poznání pravých básnických hodnot, než tomu mohlo být u Durdíka. Neruda a jeho druhové, stojící v samém středu národního života, uvědomují si jasněji než Durdík především společenskou úlohu umění. V tom navazují jako básníci a kritikové na obrozenskou tradici, na ideje, vytvořené a ověřené v dlouholetém vývoji naší literatury. Proto jim nutně byl vzdálen názor na umělecké dílo jako na hodnotu, která je sama sobě účelem, a umělecký proces tvůrčí byl jim vždy zápasem nikoli jen o novou hodnotu estetickou, ale zároveň mravní. Durdík zůstává na rozdíl od májovců — i přes svoje působení časopisecké a přednáškové — vždy kabinetním učencem. Jako kritik není puzen ani povinností, ani potřebou k tomu, aby zápasil a vyrovnával se s denní problematikou uměleckou, kulturní, společenskou. V *Obraně* kritiky vyslovil názor, že kritiky je hodno jen dílo vskutku cenné — ostatní že možno pominout mlčením. Ale sám tuto zásadu uplatňoval málo důsledně: vedle úvah věnovaných dílům vskutku hodnotným nacházíme jeho obsáhlé stati o výtvorech

³⁶⁾ Čís. 5, str. 136—140, čís. 7, str. 198—203.

³⁹⁾ Bibliografie časopiseckých prací Durdíkových bohužel dosud chybí.

zřejmě druhořadých.⁴⁰⁾ A rozbor těchto statí zpravidla dokazuje, že autorovi šlo více o vhodný materiál k demonstraci určité these než o básnické dílo samo. Už tento způsob kritické praxe svědčí o tom, že se Durdík nutně vzdaloval živému literárnímu procesu; důsledek toho byl, že Durdíkův přímý vliv na tento proces byl vzhledem k Durdíkovu vzdělání a kulturnímu rozhledu neúměrně malý.⁴¹⁾ Základní důvod, proč se Durdík nemohl stát iniciátorem českého literárního vývoje, je ovšem v samé jeho kritické teorii. Vyložil ji nejúplněji v *Obraně kritiky* r. 1874; zastával ji a vycházel z ní však stejně v letech šedesátých jako osmdesátých. Podle této teorie je estetická hodnota díla zcela nezávislá na jeho ideových kvalitách, „tendenci“. Právě-li Durdík, že „svou tendencí může umělecké dílo býti užitečno, ale soud o něm přece se nemění“, otevírá dveře i názoru, který sice nevyslovuje, ale který je logickým důsledkem takového tvrzení: estetická hodnota díla je nezávislá na jeho ideové náplni vůbec — i tehdy, jde-li o „tendenci“ nikoli „užitečnou“. V tomto názoru o výlučnosti uměleckých hodnot skrývá se jádro Durdíkova formalismu; tento názor vedl Durdíka nutně do izolace od vývoje našeho umění, jak se to posléze projevilo v jeho negativním vztahu k dílu B. Smetany.⁴²⁾

Avšak Josef Durdík byl zjev příliš složitý, než aby bylo možno charakterisovat jej tímto jednoznačným, v podstatě negativním způsobem. Třeba nelze mít pochyb o Durdíkovu sklonu k estetickému dogmatismu, přece je patrné, že u Durdíka se neshoduje vždy a důsledně umělecká teorie s kritickou a literárně-historickou praxí. Některé doklady toho nacházíme právě v období šedesátých a počátku sedmdesátých let. Tehdy vzniklo několik Durdíkových kritických úvah, kterým je nutno přiznat nepochybný význam jako zevrubným rozborům konkrétních básnických textů. Umělecky citící a odborně fundovaný kritik se snažil v těchto rozbořech ukázat na nedostatky, zatěžující podle jeho mínění zejména české soudobé básnictví: zvláště bystře dovedl si všimnout otázek veršové a rýmové techniky, stejně jako problému výstavby a komposice dramatického díla. Tak lze připomenout třeba jen stať o básních E. Krásnohorské z r. 1871 (*Z máje žití*); Durdík rozpoznává a oceňuje jako jeden z prvních našich kritiků „rozhodný talent“ mladé básničky a vyzvedá především ty její písně, v nichž navazuje na tradici poesie lidové; zároveň poukazuje však na řadu nedostatků, pokud jde o techniku básnického umění. Zcela správně zdůrazňuje, že tvůrčí proces básnický podléhá jisté zákonitosti, kterou je třeba respektovat, třeba — jak Durdík výslovně připomíná — dodržování této zákonitosti a ovládnutí tech-

⁴⁰⁾ Viz např. Durdíkovy rozborové her Fr. Zákrejse (*Dvě krásných očí*), J. J. Staňkovského (*Žebráci*), N. I. Čerňavského (*Občanský sňatek*) nebo básně Ot. Červinky Jan z Dubé; otištěno *vesměs v Kritice*.

⁴¹⁾ To konstatuje např. i Jar. Kamper, autor statí J. Durdík jako kritik a básník ve *Sborníku Durdíkovu* (Praha, Jednota filosofická 1906).

⁴²⁾ Viz *Zd. Nejedlý, T. G. Masaryk, díl IV (První výboje)*, Praha, Melantrich 1937, str. 25.

nyky básnického umění zdaleka není zárukou umělecké úrovně. — Zmínky zaslouží i Durdíkovy rozborů některých našich soudobých dramát (Jeřábkova Služebníka svého pána, Kolárova Pražského žida, Pflégrovy hry Della Rosa, Vlčkovy Vlasti)⁴³⁾; v nich vesměs snaží se Durdík vést naše autory k poznání kompozičních zákonů dramatu, opíraje se přitom o svoje hluboké znalosti dramatu antického i díla Shakespearova. Zároveň prosazuje Durdík soustavně i důležitý požadavek psychologické pravdy, která je podmínkou uměleckého působení díla básnického; tento požadavek uplatňuje Durdík často zejména při rozbořích historických her a uvádí tak na správnou cestu dramatiky, zápasící s problémem básnického ztvárnění historických událostí. Historické skutečnosti nemusí se autor otrocky držet; avšak „poruší-li básník historii, má se to díti ku prospěchu básnické krásy i psychologické pravdy“.⁴⁴⁾

Nejvýznačnějším Durdíkovým dílem v šedesátých letech — a nepochybně jednou z nejceněnějších jeho prací vůbec, která má podnes vědeckou váhu — je jeho spis O poesii a povaze lorda Byrona.⁴⁵⁾ Byl vydán r. 1870, vznikl však ve formě přednášek pro Uměleckou besedu už koncem let šedesátých. Autor zde prokázal nejenom hlubokou znalost Byronova díla a světové literatury vůbec, ale v mnohých partiích i schopnost odpoutat se od dogmatického formalismu, kterému nejednou podléhal v drobnějších pracích kritických, a vyložil Byronův zjev nikoli v izolaci od celkové situace dobové a společenské, nýbrž naopak se zřením k celému historickému, kulturnímu i literárnímu vývoji 18. a 19. století. Nelze ovšem tvrdit, že teprve Durdík české literatuře Byrona objevil; Byron je u nás tehdy už několik desetiletí nejen znám (částečně z německých překladů), ale i oceněn jako velký básník a bojovník za svobodu evropských národů: od dob Máchových takřka všichni naši význační autoři jsou vyznavači jeho díla, a z moderních básníků světových jen Heine zapůsobil u nás v 19. století stejně intenzivně. Ale Durdík se především zasloužil o hlubší a systematictější poznání tvorby anglického básníka — a to nejen jako literární vědec, ale i jako překladatel Byronova Kaina a Parisiny —, dále do značné míry objasnil, z čeho vyrůstalo Byronovo umění a v čem jsou jeho hodnoty. Podle slov Hálkových⁴⁶⁾ zasloužil se Durdík o to, že proti vůli všech našich zpátečníků vydobyl Byronovi u nás „práva domovského“. Už tím — nehledíc ani k skutečnosti, že svůj spis věnoval památce Rudolfa Mayera — přiřadil se Durdík beze vší pochyby k pokrokovému křídlu české literatury a kultury šedesátých a sedmdesátých let. A jeho monografie měla pro rozvoj naší vědy o literatuře ještě jiný význam:

⁴³⁾ Kritika.

⁴⁴⁾ Kritika, str. 130.

⁴⁵⁾ Praha, J. S. Skřejšovský 1870.

⁴⁶⁾ „Dr. Josef Durdík“. Květy 7, 1872, str. 62n. — Bez podpisu; Hálkovo autorství dosvědčuje Durdík v doslovu k druhému vydání knihy O poesii a povaze lorda Byrona (Praha, J. Otto 1890, str. 181).

byl to v české literatuře první pokus o systematický, třeba nikoli úplný kritický výklad velkého básnického zjevu. Zde Durdík prokázal schopnost proniknout k podstatě básnického díla, induktivní metodou rozboru dospět k odůvodněným a podloženým syntetickým závěrům. Přitom nešlo o výklad akademický, nýbrž přístupný každému inteligentnímu čtenáři Byronova díla: to vyplývá i ze vzpomenu-
tého článku V. Hála, který jindy sám první vytýkal právě Durdíkovi katedrové školometství.⁴⁷⁾ Bohužel v dalších letech Durdík nad svého Byrona už nevyrostl; spíše naopak. Tím, jak lpěl na estetických a filozofických zásadách, přijatých v mládí od Herbarta a Zimmermanna, dával se velmi rychle předbíhat vývojem umění. Proto velká část jeho kritického a estetického díla tak rychle zastarala, proto už v osmdesátých letech budí Durdík zásadní odpor generace Masarykovy a zvláště F. X. Šaldy.⁴⁸⁾

*

Obraz české kritiky šedesátých let, podaný zde ovšem jen v náčrtu, svědčí o tom, že při vši různosti kritických a uměleckých názorů, tendencí a cest zůstával pro celou naši kritiku té doby ústřední otázkou vztah literatury k soudobé problematice národní a společenské. Naše literární kritika se zasloužila o to, že se česká literatura stala významnou složkou národního života. Abychom však získali úplný obraz naší kritiky té doby, je nezbytné objasnit podíl, kterým k utváření jejího vývoje i k určení cesty našeho slovesného umění přispěl jeden z hlavních představitelů družiny Máje, *Vítězslav Hálek*.

Už stať *Básnictví české v poměru k básnictví vůbec* ukázala zřetelně, že Hálem vstoupil do české literatury nejen básník a prozaik, ale i osobitý kritik. Vzpomenutá Hálova stať, která přispěla k tříbení teoretických názorů o úkolech i prostředcích našeho slovesného umění, znamenala důležitý krok k dosažení cílů nové české literatury; byl to ovšem krok jen začáteční. Hálek si to nikterak nezastíral, a celá další jeho kritická činnost byla vedena úsilím vyrovnat se co nejúplněji s problematikou, jejíž složitosti si byl dobře vědom.

Ústřední otázka společenské úlohy umění vyvstala Hálovi s novou naléhavostí na počátku let šedesátých, kdy příznivě změněná situace národní poskytovala nové možnosti i rozvoji českého písemnictví — a přinášela mu ovšem i nové úkoly. V nových podmínkách a okolnostech šedesátých let prochází Hálova teorie o národním básnictví dlouholetou zkouškou praxe. Vyšla z ní nově rozvinuta a pozměněna. V tom nebyl příznak nedůslednosti, nýbrž důkaz, že Hálek dovedl porozumět vývojové zákonitosti a vyvodit z ní důsledky. Na konci předčasně uzavřené literární a kritické dráhy V. Hála nenacházíme sice souhrnné

⁴⁷⁾ Durdíkovu práci o Byronovi hodnotí velmi kladně i Ot. Hostinský v studii *Durdíkův význam literární v České mysli* 4, 1903, str. 4.

⁴⁸⁾ Viz F. X. Šalda, *Úvodní slovo k Juvenilím*, Praha, Aventinum 1925.

vyjádření jeho teoretických zásad, ale z bohatství jeho pravidelné kritické činnosti novinářské a časopisecké je vyvodíme zcela zřetelně. To bude smyslem následujícího rozboru literárně kritického díla Hálkova.

K objasnění zásadních otázek literární tvorby směřoval Hálek během období, které nyní sledujeme, kritickými úvahami, referáty a glosami, týkajícími se skoro vesměs některé básnické osobnosti nebo jen jednotlivého díla literatury české (výjimečně i cizí), zpravidla současné, někdy i minulé.⁴⁹⁾ Ale to nijak neznamená, že by význam těchto statí byl vždy omezen jen na speciální problematiku toho kterého autora nebo díla; právě naopak. Většinou je úvaha o jednotlivém básníkovi nebo knize Hálkovi východiskem k řešení problematiky širší, tak nebo onak důležité pro celou naši literaturu nebo uměleckou tvorbu vůbec.⁵⁰⁾

O vyjasnění problému národního rázu literatury usiloval Hálek v tomto období řadou statí, v nichž se chtěl dobrat odpovědi na otázku funkce literatury v národním životě a tím si zároveň připravit možnost řešení vztahu literatury (a umění vůbec) ke skutečnosti. Tato snaha určovala základní hledisko, z něhož Hálek jako kritik posuzoval slovesnou tvorbu. Nešlo mu o zevrubný estetický rozbor tvárných prostředků básnickových; a tím méně se snažil předpisovat formální pravidla, jimiž by se měl autor řídit. Uznával sice, ba zdůrazňoval nutnost respektovat na příklad zákony metrické nebo komposiční; ale nejpřednější byla mu vždy otázka po nových myšlenkových kvalitách díla, po tom, jak umělec svou tvorbou reaguje na životní problematiku současnosti. Programem literatury (zejména literatury české) musí být podle Háalka čin; jinými slovy aktivní působení na vývoj národního společenství.

Toto přesvědčení vede Háalka jako kritika především k umělecky procítěnému ocenění některých vynikajících básnických zjevů naší minulosti. V prvé řadě zde šlo o dvě osobnosti, jejichž dílo i lidský příklad sloužily celé družině májové za symbol nového, svobodného, myšlenkově odvážného a odbojného českého básnictví: to byli Karel Hynek Mácha a Božena Němcová.

K básníku Máje poutal Háalka vřelý a obdivný vztah už v dobách jeho literárních počátků. Projevilo se to zřetelně v Háalkově prvním závažném díle, kte-

⁴⁹⁾ V této práci se budu opírat — jak je to dáno i tématem — především o Háalkovy práce literárně kritické. Ale je třeba připomenout, že důležitým doplňkem této oblasti Háalkovy činnosti je zvláště jeho kritika divadelní (jejíž zevrubný rozbor by vyžadoval samostatnou práci), a dále, třeba už nepřímo, i jeho ostatní rozsáhlá činnost publicistická vůbec. K těmto oblastem Háalkovy činnosti jsem stále přihlížel, i když jsem je do své práce nemohl přímo pojmut.

⁵⁰⁾ Proto chci svůj postup při výkladu Háalkových literárních názorů přizpůsobit pokud možno povaze problematiky, kterou se Hálek v tom či onom článku zabývá. Z tohoto hlediska volím i výběr statí, na nichž chci ukázat Háalkův kritický růst; jde mi o kritické projevy nejcharakterističtější a podle mého mínění nejzávažnější. Proto se např. obírám některými úvahami, k nimž podnětem bylo i dílo málo umělecky závažné, a opomímám jiné, které — třeba pojednávaly o práci nepochybně hodnotnější — nedokreslují profil kritika Háalka žádným podstatným rysem.

rým na sebe upozornil, totiž v epické básni Alfred. Vliv Máchův, nepochybně silnější a bezprostřednější než Byronův, působil na autora Alfreda tak mocně, že osobitý básnický tón Hálkův byl jím silně přitlumen. (Tak se ostatně Hálkovi dalo i později skoro vždy, kdykoli se ocitl pod vlivem velké básnické individuality; nejmarkantnějším dokladem je jeho naprosté podlehnutí vzoru Shakespearovu.) K Máchovi hlásí se pak Hálek programově jako hlavní iniciátor almanachu, symbolicky označeného názvem Máchovy básně. A přiznáním k dědictví Máchovu je i článek Odhalení pomníku Máchova dne 1. května 1861 v Litoměřicích, který Hálek píše do Národních listů.⁵¹⁾ Referuje v něm o máchovské oslavě na básníkově hrobě; ale dovede do svého referátu vložit řadu kriticky hodnotících postřehů, osvětlujících nejen Hálkův vztah k Máchovi, ale i Hálkovo stanovisko v zápase pokrokových a zpátečnických sil v naší kultuře. Hálek zdůrazňuje, že Máchovo dílo patří k nejvyšším hodnotám našeho národního umění; ale právě proto se setkala s odporem českého měšťáka, „jemuž se klaněl svět proto, že peníze jeho vážily víc než rozum jeho“. S havlíčkovskou satirou útočí Hálek na prospěchářskou úzkoprstost našich konservativců, kteří dobře tušili v Máchovi ducha nebezpečně odbojného, a proto se všemi silami snažili jeho dílo bagatelisovat a uvést v zapomenutí. K tomu vydatně napomáhali „antikváři rozumu, kteří syntakticky i gramatikálně pročetli Homéra i Cicérona . . ., zpráchnivělí mudrci, kteří velmi esteticky znají každý chlup na Aristotelových jednotách . . ., duševní Kainové . . . se zašpiněnými brejlemi, kteří i na královské růži vidí jenom prach a špínu svou“. Už zde se tedy projevuje Hálkův bytostný odpor k estetickému a filologickému dogmatismu, osobujícímu si „odbornické“ právo na svrchované rozhodování ve věcech umění. Ne nadarmo se Hálek vysmívá tomuto učeneckému filistrovství (které tak dobře poznal za svých filosofických studií na pražské universitě) v těsné souvislosti se satirickým výpadem proti rozšafnému českému byrokratismu: jasně tím naznačuje, že estetický dogmatismus, zabíjející umění, je výrazem maloměšťácké mentality, obavy z toho, aby umělecké dílo nezasáhlo příliš rušivě do pohodlného poklidu starého světa. Právě tím se „provinil“ Mácha v očích zpátečníků; neboť „netáhl jejich furberk a z básníka se nestal pimperletem“, nýbrž „zahřměl do své lyry, že mžikem pod jeho písní vypučel divukrásný máj, že háje zašuměly ptactvem, že luhy se zaleskly kvítím —“. Zato však — a to považuje Hálek za nejkrásnější rys máchovské slavnosti — přijali Máchu za svého prostí čeští lidé; přišli se mu poklonit i ze vzdáleného okolí a prokázali, jaké místo zaujímá v srdci těch, kteří jsou jádrem národa.

Svoje přesvědčení o demokratickém základu naší národní kultury i o ideovém poslání uměleckého díla projevil Hálek v obsáhlém nekrologu Božena Němcova.⁵²⁾ Vyjádřil v něm všechnu úctu a lásku, kterou on i jeho básničtí druhové

⁵¹⁾ 5. 5. 1861. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 503n.

⁵²⁾ Národní listy 22. a 24. 1. 1862. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 506n.

z okruhu Máje počítávali k autorce Babičky, a nadto vyslovil i svůj názor na problémy, které souvisely s životním osudem a dílem spisovatelčiným. Zajímavé je především to, v čem spatřuje Hálek důvod, proč Němcová byla přezírána nejvyšší společenskou vrstvou své doby, aristokracií: bylo to proto, že tomuto „panstvu“ nevyhovovala ideovou smělostí svých děl, jejich „plamennými myšlenkami“, které „staví sobě hrady pokroku a bortí trůny“. Hálek zde dává jasně najevo, že rozhodující kvalitou uměleckého díla je mu jeho myšlenkové zaměření a z něho plynoucí aktivní vliv umění na utváření soudobé skutečnosti; dílo básníkovo, řečeno slovy Hálkovými, nechť je činem. „Úcty si vydobyli naši duchové činy. Čin pak jest ovoce zvláštní; aniž bysme je balsamovali, ono nehnije.“ A k takovým básníkům, kteří dovedli hluboko zasáhnout do národního života, patří podle Hála Němcová.

Stejně jako Nerudu poutala Hála k Němcové obdivná úcta už v letech padesátých. Spolu s Nerudou navštěvuje Němcovou na jaře r. 1858 s žádostí o příspěvek do almanachu Máj,⁵³⁾ a oběma básníkům, naleznuvším největší českou spisovatelku v nouzi, zůstává její obraz i po letech v mysli jako smutný symbol osudu českého spisovatelstva vůbec. Nejen v této stati, ale i kdykoli jindy, když útočil na duševní chudobu, lenost a sobectví naší aristokracie a měšťanstva, měl Hálek na mysli právě tragický životní úděl Němcové, za který přisuzoval plnou odpovědnost vládnoucí společnosti. Vrozený a hrdý demokratismus Hálkův, s nímž se nikdy netajil, projevil se v článku o Němcové zvláště rozhodně. „Z našeho lidu vzešli prorokové, žili v bídě, spali na tvrdém lůžku, chodili bosí; láska k národu je zahřívala, láska z nich mluvila, anděl národa je chránil, lid je čtil. A hle, ti povržení, jenž se ujali myšlenky, stali se vznešenou šlechtou duševní, že páni, kteří jedou ve vozích s dvojnásobnou příprěží, nejsou hodni, aby jim bosým rozvázali řemínky.“ Nade všechnu pochybnost zřejmě zde Hálek prokazuje, že je si plně vědom antagonismu 'společenských tříd, i toho, která třída je nositelem a ochráncem naší kultury. Tím se Hálek už blíží správnému chápání funkce národní literatury i jejího rázu, nutně určeného prostředím, v němž dílo vzniká. Proto je Hálkovi Babička „knihou národní“; ale proto také je, jak Hálek dobře vidí, tato kniha tak vzdálena oněm vrstvám, jejichž vztah k národu je lhostejný.

Článek o Boženě Němcové je jedním z nejradiálnějších Hálkových odsudků naší šlechty i buržoasie: šlechtě klade Hálek za vinu, že záměrně udržovala lid v duševních temnotách, neposkytnuvši mu příležitost k vzdělání; měšťanstvo pranýřuje pro jeho pivní „vlastenectví“, omezenost a egoismus; ve vztahu obou těchto tříd a lidu nachází Hálek nesmiřitelný protiklad. — Stojí za zmínku, že s podobným radikalismem setkáme se v žurnalistické činnosti Hálkově ještě častěji, avšak takřka marně bychom jej hledali (byť i v příslušně jiné podobě)

⁵³⁾ Viz fejton J. Nerudy v Národních listech 16. 1. 1887. — Sebrané spisy J. N., ř. 1, díl XX, str. 315.

v jeho tvorbě básnické a beletristické: tam volí naopak převážně tóny smířlivé, třeba si byl společenských rozporů stále vědom.

V dlouhé řadě dalších statí, většinou novinářských, všímá si Hálek jak díla, tak lidského osudu vynikajících nebo aspoň pozoruhodných osobností naší literatury od Klicpery až po Jana Neruda a Václava Šolce. Jejich slovesnou tvorbu i osobní charakter hodnotí především z toho hlediska, jak a nakolik se odvážili zápasu o novou národní společnost, nakolik spojili svoje umění se zájmy a životem našeho lidu. Toto stanovisko vede Hálek k vřelému ocenění zásluh starší generace, na jejíž národní a kulturní snahy pokolení Hálkovo ideově i časově navazovalo. Z Hálkových statí — třeba někdy byly vyvolány i okamžitou žurnalistickou potřebou — cítíme vždy upřímný osobní vztah k dílu a osudu předchůdců: byl to vztah žáka k učitelům. Vskutku někteří z těch, jimž Hálek věnoval slova plná pochopení i lásky, utvářeli jeho duševní vývoj už ve školních lavicích: tak V. K. Klicpera a Fr. Jan Svoboda, oba učitelé Hálkovi na Akademickém gymnasiu v Praze, kteří se vynikající měrou zasloužili o národní uvědomění i časný rozvoj básnického talentu svého nadaného žáka. Zvláště ke Klicperovi pociťoval Hálek vděčnost po celý život. To vyplývá z několika vzpomínek,⁵⁴⁾ které věnoval svému bývalému profesoru — ale i českému básníku, jehož dílo, jak Hálek správně soudil, nesmí být při hodnocení naší kulturní minulosti podceněno: „Kdyby u nás povstal Shakespeare a národ mu na hlavu kladl věnec bobkový, on nemůže věnec ten přijmouti, aby si nejvděčnějším díkem nepřipomněl Klicpery.“ (Odhalení pomníku Klicperova.) Za nejvýraznější rys tohoto zakladatele novočeského divadelního života pokládá Hálek jeho českost; jako charakteristický Klicperův znak lidský vyzvedá pak Hálek zejména povahovou přímost, vlastní „pravému šlechtici co do duše i co do srdce“.

Pro tytéž vzácné povahové rysy staví Hálek nejen sobě, ale celému národu za příklad i jiného příslušníka generace Klicperovy, Jana Ev. Purkyně. Cítil k tomuto velkému muži vztah vpravdě synovský — jak to vyjádřil v řadě článků za života Purkyňova i po jeho smrti.⁵⁵⁾ Lidská i vědecká velikost Purkyňova má kořeny v jeho českosti, demokratismu a humanismu — třech rysech, které, jak si Hálek stále zřetelněji uvědomuje, jsou základem celé naší pokrokové kultury obrozené, a které současně musí být i programem jak vědy, tak umění soudobého.

Soustavným studiem naší obrozené minulosti utvrzoval se Hálek v názoru,

⁵⁴⁾ Odhalení pomníku Klicperova dne 22. 6. 1861. *Národní listy* 23. 6. 1861. — *Sebrané spisy V. H.*, díl IV, str. 505n. — Na staroměstském gymnasiu r. 1853. *Národní listy* 1., 5., 8. a 12. 2. 1867. — *Sebrané spisy V. H.*, díl IV, str. 7n. — Den na konci října r. 1853 na staroměstském gymnasiu Akademickém. *Národní listy* 30. 1. 1861. — *Sebrané spisy V. H.*, díl IV, str. 12n.

⁵⁵⁾ *Pražské listky*. *Národní listy* 18. 12. 1864. — *Sebrané spisy V. H.*, díl IV, str. 512n. — J. Purkyně. *Nár. listy* 30. 7. 1869. — *Sebrané spisy V. H.*, díl IV, str. 518n. — *Vzpomínky na J. Purkyni*. *Květy* 4, 1869, str. 262. — *Sebrané spisy V. H.*, díl IV, str. 519n.

že hybnou silou celého našeho novodobého národního vývoje jsou lidové vrstvy. Ty jsou zdrojem národní síly, odolnosti proti germanisaci, z nich vzešli všichni, kdo se zasloužili o záchranu národa. Náš lid je jako kámen, jehož cena dlouho nebyla známa. „A hle, několik těch kamenů se uhladilo, a lesk a cena jejich není podrobena věkům . . . Necht se vykáže stav jiný, který není z našich chýší, podobnou řadou velikánů jako my, a smekneme před nimi . . . Z našich chýší vzešly hvězdy národu. Pravlastní silou se staly tím, čím jsou: ať nám někdo poví, že nemáme síly životní! Ať nám někdo řekne, že nemáme budoucnost!“⁵⁶⁾ Jungmann, Šafařík, Kollár, Čelakovský, Purkyně, Klicpera, Erben, Mácha a naposledy Hanka⁵⁷⁾ jsou podle Hálek tvůrci a nositeli lidových tradic českého obrození. S nadšením, jehož vzrušeně citový ráz připomíná nejednu vnitřní souvislost mezi mladým básníkem Alfreda a českou romantikou let třicátých, zdůrazňuje Hálek mesianistickou úlohu těchto mužů: „Chýše máme, ale jsou to Betlémy, Betlémy máme, a rodí se z nich spasitelé národa. Chudí jsou, jako apoštolové, ale hlásají spásu naši, jako nadšení duchem božím, jako apoštolové“ (V. Hanka). — Tyto projevy vzníceného Hálova vlastenectví a demokratického tradicionalismu jsou zajímavé zvláště proto, že nám dotvářejí obraz složitého komplexu ideových názorů Hálkových v počátečním stadiu jeho kritického vývoje. Snaha po světovosti české literatury, již Hálek, jak víme, dal tak rozhodný výraz v článku o Básnictví českém v poměru k básnictví vůbec, je v době takřka současné nikoli korigována, ale spíše doprovázena a vyvažována úsilím o pevné zakořenění celé soudobé české kultury v národní minulosti. Nelze opodstatněně tvrdit, že v té době byla Hálovi dialektická souvislost obou těchto stanovisek teoreticky jasná; ale zřejmě se k takovému vědomí propracovával. To vyplývá na příklad ze stati Malá přehlídka⁵⁸⁾: v ní totiž Hálek po prvé energicky protestuje proti planému oslavování velkých mužů naší minulosti, tzv. „tichých geniů“, proti bolestínskému vzdychání nad přestálým utrpením národním, a vytyčuje program aktivního navazování na tradici obrozeneckou. „Neboť kdyby tš ,tiší geniové‘ na nás viděli, že jenom proto vyzvedli nás z hrobu, abysme se mohli pohodlně po té naši dřívější žumpě ohlížet a ze samé vděčnosti zapomínat na další práci, pak by byli zajisté pracovali nadarmo . . . Národ zajisté žije pořádným snažením, a ne pouhou vděčností. Neboť musíme vědět, že naši předkové nevykonali všecko, my že jsme ale jejich dědici, dílo že musíme vésti

⁵⁶⁾ Václav Hanka. Nár. listy 16. 1. 1861. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 498n.

⁵⁷⁾ Hanka kladl Hálek do řady našich největších buditelů jako domnělého nálezce RKZ, v jejichž pravost — stejně jako celá jeho generace — pevně věřil. Rukopisy mu byly počátkem všeho našeho básnictví; připomenutý nekrolog o Hankovi z Národních listů 1861 byl inspirován především nadšením pro básnickou krásu domněle staročeských památek. Tento popud — nehledíc ani k okolnosti, že šlo o posmrtnou vzpomínku — vedl beze vší pochyby Hálek nejen k přecenění vědeckého a národního významu Hankova, ale i k naprosto zidealizovanému vykreslení jeho lidského profilu.

⁵⁸⁾ Národní listy 28. 2. 1864. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 114n.

dále, ale ne jen lenošit a býti povděčnými předkům za to, co vykonali oni.“ Hálek jako by zde přímo navazoval na základní myšlenku Nerudova článku Nyní; nadto míří proti rozšířené a konservativními kruhy udržované fikci o vrozené české pasivitě, tedy proti onomu pojetí naší národní povahy, jehož kořeny tkvěly v Herdrových Ideách filosofie dějin lidstva. Problém vztahu k národní tradici vidí zde tedy Hálek ne už jen historicky, ale v nejtěsnější souvislosti s vývojem současného života i umění. A toto svoje poznání, které mělo tak velký význam pro vývoj Hálkových kritických názorů na funkci a ráz naší literatury, ověřuje si a prohlubuje v řadě dalších kritických článků a studií.

Přesvědčují nás o tom nejprve dvě stati, které Hálek věnoval v prvním ročníku obnovených Květů (1865/66) vzpomínce na redaktora původních Květů J. K. Tyla.⁵⁹⁾ Největší a trvalý význam časopiseckého orgánu Tylova vidí Hálek v tom, jak z pokrokového odkazu minulosti — zejména revolučního roku 1830, kdy „jarní větrík . . . dotknul se i ubohého českého národu a spoutané jeho literatury“⁶⁰⁾ — těžil hodnoty nové, sloužící naléhavým potřebám naší současnosti. Jen proto, že Tylovy Květy šly touto novou cestou, mohly se stát nejen zrcadlem soudobé skutečnosti, ale i důležitým činitelem při jejím přetváření. To se projevilo v r. 1848; pro revoluční hnutí tohoto roku připravoval Tylův list v národě systematicky půdu. „Jestliže historicky důležitý rok tento našel národ už probudilejší a ku pochopení nových idejí schopnější, přispěly k tomu Květy zajisté nemálo, neboť po dlouhá léta poučovaly jsou Čechy o lásce k vlasti a k národnímu jazyku a vlívaly v ně myšlenky, ježto v svěžejším, otevřenějším rouše si roku jmenovaného volnějšího vydobily průchodu“ („Květy“). — Ve stopách těchto Květů chce pak Hálek — jak prohlašuje v závěru úvodního, programového článku — vést i nový list, demonstrativně se hlásící k tradici tylovské už svým názvem.

V témž prvním ročníku Květů, v stati Tyl a národní vděčnost, všímá si Hálek především lidského losudu tohoto básníka. Odsuzuje pokrytectví měšťácké společnosti, která způsobila, že „Tyl byl za živa štván z místa na místo, z Prahy zrovna literárně vyobcován“, že „zkoušel bídu a v pláči jídal chléb“ — a která nyní chystá oslavy jeho narozenin. Případ Tylův je Hálkovi markantním dokladem, že vládnoucí česká společnost považuje spisovatele za tolik jako kejklře, k němuž si může dovolit každou bezohlednost. „Ptejte se jich, proč ta hrubost, odpovědí vám: Vždyť mu za to zaplatíme.“ Hálkův článek — stejně jako uvedený už nekrolog o Boženě Němcové — je jeden z těch jeho zásadních projevů, v nichž důrazně apeluje na svědomí měšťanské třídy a bojuje za to, aby spisovatelé a umělci vůbec bylo přiznáno v národním společenství to významné místo, kterého si jako „předbojovník ducha a myšlenky“ plně zaslouží. Ale nadto je stať o Tylovi i dalším přesvědčivým dokladem toho, jak se Hálek v době stále

⁵⁹⁾ „Květy“. Květy I, 1865/66, str. 9n. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 380n.

⁶⁰⁾ Tyl a národní vděčnost. Květy I, 1865/66, str. 83n. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 515n.

zřejmější třídní diferenciacie národa dobíral správné orientace v zápasu proti-
chůdných sil a stále více se vymaňoval z okruhu ideologie české buržoasie, jejíž
zápornou úlohu v národním životě si den ze dne jasněji uvědomoval. Že tomu
vskutku tak bylo, o tom svědčí m. j. dva důležité kritické projevy V. Hálek
z doby o málo pozdější, věnované dílu jeho nejvýznačnějšího básnického druhu,
Jana Nerudy.

Obě stati⁶¹⁾ — každá jiným způsobem — se vztahují k nedávno vydaným
Knihám veršů. První z nich se soustřeďuje bezprostředně na toto dílo, o němž
referuje bez snahy podrobovat je zevrubnějšímu rozboru; i když v zásadě oce-
níme Hálkovo úsilí zjednat básníkovi Nerudovi rehabilitaci, i když jsme si
vědomi toho, že Hálek chtěl jen vzbudit zájem čtenářstva o nově vydanou knihu,
přece nemůžeme nevidět, že Hálek zde pouze v malé míře využil příležitosti
zamyslit se kriticky nad dílem tak vynikajícího významu. Přesto ovšem obsahuje
jeho stručný článek některé myšlenky cenné a nové. Upozorňuje především
na vyhraňující se básnickou osobitost Nerudovu, která vtiskuje ráz celé sbírce:
je to podle Hálek ráz reflexivní lyriky, odrážející — jak Hálek aspoň letmo-
napovídá — trpkost sociální problematiky dobové. I v tomto referátu se
ozývá — ovšem zcela nesměle — výtku, které byl mladý Neruda vystaven už
od samých počátků své básnické činnosti: že totiž jeho básně postrádají „plného
smíření poetického, že trpkost pěvcova jest přílišná“. Taková poznámka je jistě
plně pochopitelná, vychází-li z pera spisovatele, jehož celá umělecká osobitost
byla básnickému typu Nerudovu tolik vzdálena. Ale přesto dovedl Hálek nej-
důležitější klad Nerudovy knihy plně postihnout: vidí jej v „pravém lidském
citu“, který je skryt pod drsným povrchem Nerudových veršů a který jim
dává poetickou hloubku. — Vůbec pak je tento článek jen jedním z řady
dokladů toho, jak se Hálek-kritik dovedl přibližovat i k autorům velmi odlišné
umělecké povahy s plným porozuměním — nebo aspoň s nejlepší snahou o ně.
K Nerudovi ovšem vázal Hálek úzký vztah přátelský — byť rázu spíše literár-
ního než osobního. Avšak jak Hálek, tak Neruda nejednou dokázali, že přátelské
ohledy nijak nezasahují do jejich kritických soudů. Právě jim patří čest, že
rázně vymýtili z české kritiky duch oné maloměšťácké „kamaraderie“, který tak
dlouho zamořoval naše kulturní ovzduší.

K Nerudovu básnickému dílu vrátil se Hálek r. 1868 v Květech statí Jan Ne-
ruda, která je mimořádně charakteristická pro vývoj Hálkova nazírání na funkci
slovesné tvorby. Útočil ve své úvaze především na duševní strnulost a myšlen-
kovou omezenost českých konservativců, kteří dosud básníka Nerudu nebrali
takřka na vědomí. Dokladem toho byl Hálkovi na příklad Riegrův Slovník
naučný, v němž rozhodující slovo o české literatuře měl redaktor slovníku Jakub
Malý. Není jisto, zda on byl autorem stručné nepodepsané statí o Nerudovi,

⁶¹⁾ Nerudovy Knihy veršů. Květy 2, 1867, str. 211. — Sebrané spisy V. H., díl IV,
str. 488n. — Jan Neruda. Květy 3, 1868, str. 126. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 489n.

kteřá vyšla v 5. díle Riegrova Slovníku r. 1866; rozhodně však je tato stať charakteristickým výrazem přezíravého vztahu našich literárních zpátečníků k básníkovi, o jehož nadání nemohlo v té době už dávno být pochyb. Opatrnicky a bez jediného slova, hodnotícího Nerudovu tvorbu, obchází Riegrův Slovník se zavřenýma očima básníkův přínos do českého písemnictví, jen aby — podle slov Hálkových — „vypravováním pranikoho neprobudil“. A to byl tentýž slovník, který — jak na to satiricky poukázal Hálek⁶²⁾ — dovedl věnovat dlouhé pochlebné sloupce svým oblíbeněm, i když byl jejich celonárodní význam zcela minimální, ale v jehož očích nedošel milosti sociální buřič Viktor Hugo. Proti tomuto „oficiálnímu“ názoru dovedl Hálek jasně a nekompromisně vyslovit svoje přesvědčení, že Jan Neruda — „třebať nestál dosud v úplné přízni našich literárních areopagistů“ — přece „náleží již k nejzajímavějším zjevům naší literatury“. Výtky nedostatečné uměleckosti, přílišné myšlenkové komplikovanosti a něčeskosti, jimiž byl Neruda stíhán od vydání Hřbitovního kvítí, vyvrací pak Hálek způsobem příznačným pro vývoj jeho nazírání na otázku národního rázu umění: „Věru-li, myšlenka a české — to se nesrovnává? Již jen se upokojte, pánové, srovnává se to, a Jan Neruda co básník český má právě cenu tím, že vystříhaje se všude a ve všem prázdnoty, hluboko sáhnul myšlenkou do zjevů života.“ Tedy českost, životní pravdivost a myšlenková závažnost jsou podle Hála v uměleckém díle nejen slučitelné, ale vzájemně se podmiňují. Je jisté zřejmé, jak značný krok tu Hálek už učinil od někdejší své teorie o „básnictví vůbec“. A není ovšem nijak náhodné, že k němu byl podněcen právě autorem Knih veršů, pod jejichž dojmem psal svoje řádky. Vždyť tehdy zřál už Neruda v básníka plně národního, který povýšil svoje umění na důležitého činitele v českém vývoji společenském právě tím, jak průbojnou myšlenkovou náplň do něho vkládal.

Problém národní a sociální funkce slovesného díla souvisí Hálkovi zcela zákonitě s jinou zásadní otázkou, na niž hledal odpověď: totiž s otázkou umělecké metody, odpovídající požadavku společenské platnosti literatury. Úsilí o to, aby si vyřešil v teorii i praxi problém uměleckého ztvárňování skutečnosti ve smyslu potřeb soudobé české literatury i národní společnosti, charakterisuje celou Hálkovu činnost kritickou i básnickou takřka od samého jejího počátku. Toto úsilí stávalo se tím intenzivnější, čím více se prohlubovalo Hálkovo poznání souvislosti mezi uměleckou tvorbou a realitou, poznání, kterého Hálek v míře stále bohatší nabýval zkušenostmi z veřejného života, jehož se jako novinář co nejaktivněji účastnil. A vývoj jeho vztahů k národní společnosti, jak se utvářel v zápasech veřejných, odrážel se zřetelně i ve vývoji jeho názorů uměleckých.

Když se v r. 1863 rozpadá české měšťanstvo vnitřním rozkolem do dvou nepřátelských politických táborů — mladočeského a staročeského, stává se V. Há-

⁶²⁾ V stati „Slovník naučný a kritika“, Národní listy 14. a 25. 2. 1864. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 378n.

lek jedním z přesvědčených stoupců mladočechů a vedle Nerudy hlavním jejich mluvčím v oblasti kulturní. Nepřál si politického rozdělení národa; byl však stále častěji nucen bránit se a bojovat proti útokům z tábora staročechů a v zájmu národa odhalovat škodlivost jejich politiky. Nikdy se ovšem nepovažoval za zástupce politické skupiny. Snažil se, aby tlumočil zájmy nejšířších vrstev národa — bez ohledu na příslušnost politickou. Jestliže pak přece útočil na některé národní vrstvy, rovněž tak nečinil ze stranického zaujetí, ale proto, že se tyto vrstvy zájmům národa zpronevěřovaly. S dobrým svědomím se tedy mohl v prvních letech šedesátých hlásit k mladočechům, jejichž liberálně demokratický program sliboval tehdy plnou podporu rozvoji národního života ve smyslu politickém i kulturním.

Mladočeská buržoazie šedesátých let ztrácí však časem stále více svůj pokrokový ráz: rostoucí bohatství ji odděluje od lidových kruhů, její kapitál začíná dusit českého dělníka neméně než kapitál německý; mnohem usilovněji se stará o uhájení svých třídních posic než o zájmy národa. Tehdy se zřetelně uvolňuje vztah V. Hála k mladočeskému vedení. Nebylo mu dopřáno tolik let života jako Janu Nerudovi, u něhož se odvrát od mladočeské politiky mohl projevit zcela jasně. Nicméně i u Hála můžeme sledovat, jak nezávisle na zájmech liberálního měšťáctva postupuje vlastní cestou a jak často obrací hrot své kritiky právě do jeho řad. V české společnosti, která se třídně vyhraňuje, začíná Hálek stále jasněji rozeznávat síly brzdící národní vývoj a spojené bez ohledu na příslušnost politickou zájmy třídními: je to bohaté měšťanstvo, nabývající půdy ve straně mladočeské, šlechta a duchovenstvo. V boji proti těmto oporám rakouské monarchie nedospívá ovšem Hálek k stanovisku revolučnímu; chtěl by celou českou společnost ozdravit cestou reformy a zejména české měšťanstvo zanítit pro věc národa. Ale zvláště od konce let šedesátých přesvědčuje se takřka denně o tom, že tyto kruhy se samy svým sobectvím záměrně vzdalují od citění a zájmů zdravého jádra národa — vrstev lidových.

Současně s tím, jak si Hálek ujasňuje společenskou situaci národa, dospívá i k vytržení svých názorů uměleckých. Upevňuje se v něm vědomí, že literatura musí citlivě reagovat na potřeby současné chvíle a společnosti. Toto přesvědčení bylo Hálkovi východiskem na cestě uměleckého vývoje, směřujícího stále uvědoměleji k objasnění a uplatnění realistické metody ztvárnění skutečnosti. Tato cesta měla několik fází, její směr a cíl však zůstával stále týž. Přesvědčíme se o tom, všimneme-li si několika jejích nejdůležitějších etap.

Otázku uměleckého zobrazování pokusil se Hálek po prvé řešit v studii Básnictví české v poměru k básnictví vůbec. Víme už, že to byl pokus neúspěšný; neboť Hálek si tehdy nedovedl správně vyřešit vztah pravdivosti životní a umělecké, a svou pochybenou snahou dobrat se rázem uměleckého vyjádření velkých obecných hodnot ideových bez dostatečného zření k jejich reálné základně zatarasil si cestu k objasnění věci. Už z tohoto článku však zřejmě vyplývalo, že Hálek dobře tušil, jak specifických prostředků si vyžaduje básnické ztvárnění reality,

k níž umělec musí najít vztah aktivní, tvůrčí, má-li objevit její podstatné znaky. Touto otázkou zabýval se pak Hálek v řadě statí, vyvolaných sice příležitostnými podněty jeho žurnalistické a kritické praxe, ale zaměřených zpravidla k problematice zásadnější. Tak tomu bylo na příklad v zajímavém referátu o románu Jar. Křičenského *Pravda ve lži*.⁶³⁾ Nad touto knihou si Hálek uvědomuje, že pravdivost v umění je daleko více než okreslování skutečnosti, než „podařená fotografie“. Skutečné umění musí být podle Hála „výplyvem onoho ostrého zraku, jenž uvidí i pavučinku vedle věcí světových, a často jemností tou v nás míří, co jinak se nám vidí hrubé, neotesané... Skrze duši básníkovu nesmí se prosypat hrubá hrouda, sice musíme soudit, že postrádá onoho tenkého řeseta, z něhož se prosypá svět skutečný v svět umělecký“. Je to citlivé a přesné vyjádření samé podstaty umělecky tvůrčího přístupu k realitě. Na nedostatech díla Křičenského si Hálek ověřuje, že básník, který se nezmocňuje skutečnosti specifickým způsobem, specifickými svými prostředky uměleckými, který není schopen nového, vlastního pohledu na objektivní realitu, mívá se zcela svého cíle.

Nedostatečné umělecké zvládnutí reality bylo podle Hála i základním nedostatkem básnické knihy jeho generačního druha J. V. Jahna *Růženec*.⁶⁴⁾ Hálek přijímá verše Jahnovy s plnou sympatií, jsa si vědom talentu autorova. Zejména kladně oceňuje jeho zápal a odvalu, s níž dal svoje umění do služeb nejčasovějším otázkám dne. Ale i Jahn nakonec té problematice životní, kterou ve svém díle zobrazoval, spíše podlehl, než aby ji básnicky ztvárnil. Na řadě příkladů ukazuje Hálek popisnou plochost jeho básnické metody, která Jahn zavádí až k pouhým novinářským frázím. Příčinu toho vidí Hálek v nedostatku „jasného názoru“ básníkovy, což má za následek nedostatek plastičnosti a národnosti výrazové.

Svou myšlenku o aktivním vztahu umění k životní skutečnosti rozpracovává pak Hálek v statích *O klasických překladech*⁶⁵⁾ a *O překladech z jazyků moderních*.⁶⁶⁾ Otázka překládání význačných cizích děl do češtiny zajímala Hála mimořádně. Považoval zdařilý překlad za jednu z nejbezpečnějších cest, které nás mohou vyvést z izolace od pokrokových ideových proudů evropských a osvěžit tak nejen naši literaturu, ale celý náš národní život. Stejně jako kdysi Jungmann vyvracel Hálek nesmyslnou domněnku, jako by vliv cizích literatur, posilovaný překlady, mohl ohrožovat národní ráz domácí slovesné tvorby. Proto Hálek horlivě povzbuzuje činnost našich překladatelů, kteří tehdy byli české literatuře a veřejnosti mnoho dlužni, a aktivně ji podporuje tím, že umožňuje vydávání překladových děl (připomeňme na příklad jeho iniciativu při vydání

⁶³⁾ *Národní listy* 5. 1. 1861. — *Sebrané spisy V. H.*, díl IV, str. 450n.

⁶⁴⁾ *Národní listy* 18. 10. 1862. — *Sebrané spisy V. H.*, díl IV, str. 427n.

⁶⁵⁾ *Národní listy* 18. 3. 1862. — *Sebrané spisy V. H.*, díl IV, str. 464n.

⁶⁶⁾ *Národní listy* 3. 5. 1862. — *Sebrané spisy V. H.*, díl IV, str. 466n.

Holečkova překladu lidové poesie bulharské). V překládání vidí Hálek i nejlepší prostředek k sblížení různých literatur a národních kultur, které se tak vzájemně obohacují. Pro naši kulturu může být hlubokým zdrojem obohacení především klasické básnictví řecké. Z tohoto zdroje je právě pro nás nejlépe čerpat prostřednictvím překladů. Neboť naše tehdejší gymnasia, jak Hálek dokládá, byla natolik zamořena planým slovíčkařením, že v žácích lásku k literatuře ubíjela — nehledíc ani k nedostatečné výzbroji jazykové, kterou jim poskytovala. A právě starořecká literatura, jak Hálek upozorňuje, má pro nás význam zcela zvláštní. V ní se totiž uskutečňuje v míře daleko větší než v kterékoli literatuře jiné a pozdější dokonalá shoda mezi životem a uměním. „Ta... činí staroklasická díla tak průhlednými, jako v nových literaturách podobné průhlednosti dosíci dosud se nepodařilo. Za našich dob se umění od života vzdálilo, než aby činně do života mohlo zasáhnout — příklad je německý a i francouzský romantismus. Básníci a umělci hledají plané podivnosti... místo aby nám předvedli to, co je v našich srdcích, duchu, abysme poznali sebe. Horempádem se odvracejí od života, štítí se ho, a život se štítí jich. Aníž pak to nazýváme životem pravým, předvádí-li se nám např. v románech život všední, jehož se nabažujeme co den, aniž bysme z něho čtením vyvázli“ (O klasických překladech). Z těchto slov můžeme již dosti zřetelně vyrozumět, že Hálek směřuje k objasnění podstaty uměleckého realismu. A poznáváme také, že východisko, které zvolil, bylo zcela správné. Umožnilo mu nejprve dobrat se kritického vztahu k romantismu (jehož vlivů se ovšem ve vlastní slovesné tvorbě dovedl jen pozvolna zbavovat); napomohlo mu k tomu, aby si zřetelně uvědomil proti-uměleckost popisné metody, charakteristické pro naturalismus; a přivedlo jej k poznání aktivního vztahu mezi životem a uměním.

Na tomto principu zakládá pak Hálek všechnu svou další činnost — nikoli jen literárně kritickou, ale i umělecky organizační. Ze zásady organického sepětí umělecké tvorby s životem vychází na příklad při stanovení ideového programu nově založené Umělecké besedy, při jejímž zrodu stál jako jeden z hlavních iniciátorů. Vybudování tohoto spolku patří k nejzásadnějším organizačním činům V. Háalka, který se pak jako předseda literárního odboru stal duší Umělecké besedy a výrazně působil na její pokrokové ideové zaměření. Úkol a program Umělecké besedy formuloval nejzřetelněji jednak v článku Umělecká beseda⁶⁷⁾, jednak v Řeči ve valné hromadě Umělecké besedy dne 4. prosince 1864.⁶⁸⁾ Připomíná především význam umění pro společenský život, do té doby u nás tak chudý, i význam bezprostřední výměny uměleckých názorů, kterou má právě Umělecká beseda umožnit. Různost názorů, jejich třibení v diskusi je podle Háalkova přesvědčení živnou půdou umění. Rozmanitost uměleckých individualit přináší do umělecké tvorby nutný kvas: „Bůh uchovej umění toho, aby se kdy

⁶⁷⁾ Národní listy 7. 11. 1862. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 530n.

⁶⁸⁾ Národní listy 6. 12. 1864. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 532n.

táhlo za jedním copem, neboť pak jest zároveň první balvan v cestu položen, přes který umění klesne“ (Umělecká beseda). To je jistě názor, který dnes zasluží bedlivého povšimnutí. Zásada otevřené diskuse byla také v Umělecké besedě pod Hálkovým vedením plně uplatňována a Hálek sám se o to nejvíce přičiňoval: připomeňme jen namátkou třeba jeho bouřlivé polemiky s Josefem Durdíkem, vytýkajícím Hálkovi formální nedostatky jeho knihy *V přírodě*, nebo nezastřenou kritiku, kterou literární začátečník Josef Holeček odhalil plochost některých přeceňovaných prací Hálkových — aniž tím vzbudil stín trpkosti u svého mistra a protektora.⁶⁹⁾ — Umělecká beseda měla se stát středem uměleckého života českého; aby však mohla dostát tomuto svému poslání, musela se od počátku vystříhat všeho dogmatismu a myšlenkové strnulosti; to zdůrazňoval Hálek především. Nesplnila by svůj úkol, „kdyby živořic v pedantismu a doktrinářství umělecké myslí hned od prahu odpuzovala. V životě (prol. Hálkem) kořeny má umění, v jarém, v svěžím, nikdy ale tam, kam myšlenky a zjevy života se pro úzkoprsost vejíti nemohou“ (Umělecká beseda).

Tutéž thesei rozvíjí pak Hálek podrobněji ve své řeči ve valné hromadě Umělecké besedy. Umění a myšlenka mohou se rozvíjet jen v naprosté svobodě a volnosti. „Ano, myšlenka jest volná, neboť jejím jediným soudcem jest krása; myšlenka jest volná, neboť nelze ji uchytiti za ruku a vésti ji do žaláře, a třebaš Aischyla vypověděli Athéňané z otcovského města, myšlenka jeho tam zůstala a Prométheus stojí zde na věky, jenž i v okovech posmívá se tyranům.“

Nemůže být pochyb o tom, že Hálek zde nemá ani v nejmenším na mysli jakoukoli samoúčelnost umělecké tvorby nebo její společenskou nezávaznost; právě naopak. Prométheovský úkol umění je v jeho službě ideám lidskosti, svobody, na nichž musí být založena každá spravedlivá společnost. Umění ovšem potřebuje k svému rozvoji určitých podmínek: „Svoboda umělecká nesnáší se s porobou národní. Kde neštěstí a hanba sevře prsa veškerého národa v jediný bolestný skřek, tam se neusadí slavík . . . Umění jenom tam rozepne křídla, kde se lidé mohou cítit lidmi . . . Neboť než by se dalo umění nutit, aby oslavovalo hanbu, raději božský jeho hlas navždy umlká.“ Tak tomu bylo v době temna. Nyní však nastává doba, kdy „duch umění chce se konečně také všatit v roucho české“. Úkolem Umělecké besedy je, aby rozvoj českého umění plně podporovala a rozvíjela.

Tento Hálkův projev není jen programovou řečí předsedy literárního odboru Umělecké besedy, ale i osobním vyznáním básníka, burcujiícího svědomí všech, kdo chtějí zatlačovat umění do podřízenosti kterýmukoli jiným zájmům než národním. Je to opět rázný útok na konservativní kruhy českého měšťanstva; ale zároveň i důležitý projev tříbení Hálkových názorů na národní funkci umění, na vztah literatury národní k literaturám cizím. Hálek se jednoznačně zasazuje o to, „aby duch umění vzal již na se roucho naše domácí, aby ruku v ruce šel s du-

⁶⁹⁾ Viz J. Holeček, *Pero II*. Praha 1923, str. 55n.

chem našeho národa, aby jeden k druhému přilnul, jeden druhým aby byl proniknut“. A právě v tomto vyhraněně českém rázu našeho umění vidí Hálek cestu k sblížení s národy ostatními. Jen tehdy, dokážeme-li svou schopnost vlastními činy, vlastní, osobitou tvorbou, dokážeme ostatním národům, „že jsme jich společnosti hodnými, a oni sami nám přijdou o krok vstříc“. — Tedy nikoli už světovostí, „všelidskostí“ k národním hodnotám umění; ale naopak: jedině naplněním svého národního poslání může se naše umění přiřadit k umění světovému. A toto poslání může plnit jen takové umění, které reaguje na potřeby národní společnosti a osvěcuje ji prométheovským ohněm myšlenky svobody a volnosti.

O tom, že literární tvorbu chápal Hálek především jako proces myšlenkový, svědčí jeho pozoruhodná stať *Historie novější literatury české*.⁷⁰⁾ Také tento projev byl původně přednesen v *Umělecké besedě*. Byl to iniciativní návrh na kolektivní vypracování dějin novější české literatury od Dobrovského do poloviny 19. století. Tomuto návrhu nikterak neubírá na ceně, že pro nepříznivé vnější okolnosti nebyl realizován.⁷¹⁾ Zajímá nás především jako výraz některých zásadních Hálkových názorů na otázky literatury a literární kritiky.

Hálek vychází ze zjištění, že naše dosavadní literární kritika i literární historie podávaly zcela zkreslený obraz našeho slovesného vývoje. Nebylo jednotného, tj. objektivního stanoviska při posuzování jednotlivých děl a autorů. Subjektivismus, vlastenecké, „citové“ nazírání způsobovaly valnou většinou naprosté přeceňování domácích básníků zvláště v době obrozenské. Naše literární minulost je proto spíše zatemněna než osvětlena. Poněvadž literatura je organický celek, musí si být její tvůrčové vědomi toho, na čem stavějí, z čeho vyrůstají. K tomu je potřeba pečlivě prostudovat literární minulost a zhodnotit ji z jednoho hlediska, a to nikoli „vlasteneckého“ ani „citového“, nýbrž objektivního a přitom našeho vlastního, vyvozeného z našich poměrů a podmínek. Na takovém podkladě měla by pak být vypracována historie naší literatury kolektivním úsilím členů *Umělecké besedy*; předcházet by měly práce monografické. V nich by bylo nutno sledovat především umělecký vývoj literatury; tj. nespojit se metodou životopisnou, ale snažit se o to, aby se v nich „jevil jako v zrcadle hlavně proces našich myšlenek“.

Tato stať je naším prvním soustavným výkladem nové koncepce literárních dějin, založené nikoli už na metodě bibliografické, jak tomu bylo až dosud, nýbrž na kritickém výkladu proudů ideových. S tímto vyšším pojetím literární historie souvisí i Hálkova koncepce úkolu literární kritiky: ta — jak vyplývá

⁷⁰⁾ Lumír 13, 1863, str. 737n. — *Sebrané spisy V. H.*, díl IV, str. 374n.

⁷¹⁾ Hálkův návrh byl jednomyslně přijat. Hálek se Sabinou vypracovali i zevrubný plán práce a k jeho realizování byl ustaven výbor (Neruda, Sabina, Janda, Zap). K uskutečnění plánu však nedošlo, nejspíše pro nedostatečné hmotné zajištění celého podniku. Jako přípravné práce k této Historii vznikly některé Sabinovy studie v Lumíru, v *Kritické příloze Národních listů* a v *Českém obzoru literárním*.

ze stati — nesmí být subjektivním, náladovým výrazem osobního mínění kritička, nýbrž musí vyrůstat ze znalostí těch zákonitostí, které stanovil celý předchozí vývoj slovesného umění. Zároveň je charakteristické pro Hála, jak těsně a samozřejmě mu souvisí otázka kvality umělecké s myšlenkovou hodnotou díla. Hálek se zde projevuje jako pokračovatel v kritické linii Havlíčkově. Spojuje ho s autorem Kapitoly o kritice především jeho přesvědčení o objektivních zákonech, jimž podléhá umělecká tvorba; odtud pak pramení i názor o obecné platnosti estetických soudů. Na rozdíl od Havlíčka je ovšem Hálek — nejen jako básník, ale i jako kritik — daleko menším racionalistou, a i tehdy, kdy docela ve smyslu havlíčkovském protestuje proti kritice ryze subjektivistické, nezbavuje se nikdy úplně hlediska citového. Ale tato vlastnost neomezovala Hálkův kritický rozhled; spíše naopak. Dovolila mu nejednou básnický, citově se dobrat hlubšího porozumění slovesnému dílu, než by to bývalo možné kteroukoli dobovou metodou jinou. Hálek sám se ostatně nejednou v opozici proti „katedrové“ literární estetice své doby otevřeně přiznával, že mu jde především o názorné umělecké postižení kladných básnických hodnot díla; v tom smyslu byla také Hálkova kritika bohatší a mnohostrannější než kritika Havlíčkova, postihující skoro výhradně jen negativní rysy posuzovaných prací.

Svoji schopnost básnického vcítění do uměleckého díla projevil Hálek jako kritik zvláště zřetelně, pokud šlo o poesii lidovou. Měl k ní celým svým založením vztah velmi blízký a chápající. Lidová píseň je Hálkovi „přírodou umění“, „vezdejším chlebem“ literatury; její podstatu bychom „mohli nazvat mravním zákonem národu“. Tak vyjadřuje Hálek svůj názor na ústní slovesnost v charakteristické stati Novořecké národní písni,⁷²⁾ které převedl do češtiny V. B. Nebeský. Hálkův vztah k lidové písni byl nepochybně poznamenán dědictvím romantismu: lidová poesie mu byla výrazem absolutních a všeobecně platných hodnot mravních, vznešenosti i ušlechtilosti citové, „posvátným zjevem prosté mysli“, a konečně — ne na místě posledním — souhrnem svrchovaných kvalit estetických. Tím vším se stala lidová píseň podle Hálkových slov hlavním impulsem pokroku moderních literatur, které se od ní učily „nehledanosti a pravdě“, které „od ní vycházely, k ní se vracely“ jako k majetku všech národů. A stejně jako v této studii, tak i v další stati Kytice ze španělských romancí⁷³⁾ vzdává Hálek hold zásluhám Herdrovým.

Avšak otázku, jaký byl Hálkův vztah k lidové poesii, naprosto není možno zodpovědět jen poukazem na souvislost s názory romantickými. V obou připomenutých člancích nacházíme doklady toho, že Hálek dovedl i k této problematice přistoupit z hlediska vlastního, z té ideové základny, která určovala vývoj jeho názorů na umění jako projev životní reality — a tím i na problém umění národního. Tak hned v úvodu k první stati připomíná Hálek velký význam ústní slo-

⁷²⁾ Český obzor literární, čís. 7, 20. 11. 1867. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 470n.

⁷³⁾ Český obzor literární, čís. 10, 20. 2. 1868. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 472n.

vesnosti slovanské, která je „téměř to jediné, co cizina z našich luhů ještě tak tak přijímá, kdežto vše ostatní ignoruje schválně nebo z nevědomosti“. Už zde je tedy zřejmé, že při vši „všeobecné platnosti“, charakterisující etickou podstatu lidové poesie vůbec, zdůrazňuje Hálek výslovně specifičnost jejích národních znaků. Vede ho k tomu poznání, získané studiem slovesnosti různých národů, že lidová poesie je vskutku výrazem národní povahy, určované prostředím, životními podmínkami, povahou lidu. A právě těchto rysů (jak jasně vyplývá zvláště z článku o španělských romancích) cení si Hálek na lidové poesii nejvíce. Proto nabádá naše překladatele k tomu, aby z cizí lidové slovesnosti překládali do češtiny „to, co jest nejlepší, a pak to, co jest nejvíce charakteristické. Místa obecná, jichž žádná národní poesie není prosta, rádi ponecháme jiným“. Sám potom se ve svých statích soustřeďuje zejména na tyto specifické národní rysy té které lidové poesie; a snaží se uvést jejich rozdílný ráz ve vztah k povaze jednotlivých národů, k reálným okolnostem, působícím na jejich vývoj. Hálek, ač sám, jak uvedeno, poznamenán ještě stopami ideologie romantické, přece přispěl u nás nemalou měrou k utváření nového názoru na lidovou píseň, a napomáhal k vyjasnění otázek, základně důležitých pro studium ústní slovesnosti jako projevu lidového života, jako nejcennější oblasti národní kultury. Další doklady toho nalezneme v statích posledního jeho tvůrčího období; v nich se soustřeďoval zejména na lidovou poesii slovanskou, která mu byla obzvláště drahá a o jejíž rozšíření se u nás zasloužil jako kritik neméně než Josef Holeček jako překladatel.

Studie o ústní slovesnosti jsou svědectvím toho, jak se postupně prohlubuje Hálkovo přesvědčení o zákonité souvislosti mezi realitou a uměním, i jeho názor o svrchovaně odpovědné sociální funkci umění. Odráží se to v mnoha jeho článcích a referátech o literatuře domácí i cizí, v nichž vesměs se snažil určit umělecké hodnoty jednotlivých prací z hlediska jejich platnosti společenské a národní. Toto hledisko ověřoval si ovšem Hálek, jak už bylo řečeno, stálou konfrontací vývoje českého dění literárního a veřejného; kladným výsledkem toho bylo upevňující se poznání, že národní zápas český je zároveň zápasem sociálním, a že česká literatura, má-li vskutku plnit svoje poslání národní, musí nutně mít na paměti potřeby lidových vrstev národa. Vždyť právě tyto vrstvy, jak Hálek dobře věděl, byly sociálnímu a národnímu útlaku nejvíce vystaveny. Dokladem toho byly na příklad události v Sušici a v Hořovicích, kde mezi tamní chudinou vypukly r. 1866 hladové bouře. Německé žurnalistice to bylo ihned záminkou k okázalému protičeskému tažení. Hálek se této chudiny a českého dělnictva vůbec ujal v zanícených článcích Lid anebo luza⁷⁴⁾ a Jemné svědomí,⁷⁵⁾ v nichž se výslovně přiznal k solidaritě s českým pracujícím člověkem a vypořádal se s pokrytectvím, charakteristickým pro vídeňskou žurnalistiku, která měla

⁷⁴⁾ Národní listy 29. 5. 1866. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 147n.

⁷⁵⁾ Národní listy 13. 6. 1866. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 148n.

zcela jiné mravní měřítko pro německého boháče než pro českého dělníka. Právě Hálkův vztah k dělnictvu, odrážející se v obou statích, ukazuje zřetelně, jak se Hálek stále více ideově vzdaloval buržoasii, a to nikoli jen německé. Kdežto pro „peněžní aristokracii“ byla podle jeho slov utlačovaná vrstva pouhou „chátrou“ a „luzou“, viděl Hálek právě v této lidové vrstvě základ národního společenství.

Z tohoto svého přesvědčení vyvozoval ovšem Hálek důsledky i v oblasti literatury. Proto se znovu a znovu kriticky zamýšlel nad soudobou českou slovesnou tvorbou. Zvláštní pozornost věnoval při tom zejména povídce. V ní totiž — podle Hálkova mínění — bylo nejlépe možno vyhovět jak požadavkům uměleckým, tak výchovným. Přitom právě povídky byly nejžádanější četbou lidových čtenářů. Proto uvítal Hálek s radostí vydání nové obsáhlé povídky Václava Vlčka (v Matici lidu) Jan Pašek z Vratu. V úvodu k svému rozboru této práce⁷⁶⁾ obhajuje Hálek především obecně význam povídky jako literárního druhu proti názorům těch „vzdělanců“, kteří „jaksi přes rameno dívají se na ty ‚povídáčky‘ ... Povídka zdá se jim býti jenom hračkou, a poněvadž povídka často hravě a rychle jako parovůz dosáhne žádaného cíle, kdežto jich učená práce jako nákladný vůz pomalu a s odměřeným rachotem kola před se běře, tož tedy nutno přednost dáti vozu nákladnímu, poněvadž při něm jest namáhání vidět. Věc má se tak: čemu kdo nerozumí, o tom neměl by pronášeti soud na snížení. Neslušit učeným a vzdělaným, aby o literatuře zábavné soudili nízce, poněvadž směle, rychle strhne čtenáře ve svůj kruh, aniž ho pustí leč důkladně ukojeného. Nesluší se, aby vzdělaný o povídce soudil níže než lid sám, který rád po svém zrcadle ať z minulosti, ať z přítomnosti sáhne, aby v barvách života se porozhlédl, aby na teple života se rozehřál, povznášel se s opravdivou snahou a učil se tu především *domáhati se nějakého cíle*“ (prol. Hálkem). Tím, jak oceňuje a zdůrazňuje význam povídky pro povznesení a vzdělání lidu, přispívá Hálek-kritik k jejímu rozvoji neméně než Hálek-prozaik. I jeho zásluhou (jako ovšem i zásluhou Nerudovou) nabývá u nás od poloviny století moderní povídková próza stále větší obliby i vážnosti. Lidovým vrstvám nahrazuje rozšířené kalendáře nebo staré knížky lidového čtení; přináší jim v dílech Němcové, Světlé, V. Háлка a jiných nejen zábavu, ale i poučení; a tříbí ovšem jejich umělecký vkus. A možno říci, že Hálek jako kritik připravuje i cestu dalšímu rozvoji naší prózy, zaměřené k potřebám lidového čtenářstva: usnadnil cestu mezi široké vrstvy čtenářské nejen Světlé (kterou v Májí 1858 uvedl do literatury), ale nepřímo i Jiráskovi, Raisovi a dalším.

Vlčkovu prózu (která měla podtitul *Obraz z dějin českých věku šestnáctého*) uvítal tedy Hálek s plnou sympatií. Ale to ovšem neznamenalo, že se zřekl přísných kritických měřítek. Z podrobného rozboru povídky vyplynula mu řada jejich nedostatků. Z nich nejzávažnější byl ten, že autor nedovedl najít správný

⁷⁶⁾ Český obzor literární, čís. 8, 20. 12. 1867. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 451n.

vztah mezi pravdou historickou a uměleckou. Ve snaze podat věrný historický obraz s ušlechtilou tendencí, ukazující, „kterak vnitřním sebe mařením nazmar přichází rodina, obec i vlast“, nedokázal Vlček ztvárnit svoje téma uměleckými prostředky, „obětoval... umělce své látce, a to jest velikou škodou pro látku“. Nedovedl vnitřně, básnicky motivovat jednání svého hrdiny, učinit z něho postavu tragickou, která přes svoje temné rysy čtenáře zaujme a zanechá v něm výsledný dojem očištný. Vlček se nezmocnil básnicky historické skutečnosti, nýbrž jí podlehl. „Všude, kamkoli se tu obrátíme, voláme po umělci. Myslíme, že vskutku jen tenkrát může býti účinek i na prostého čtenáře veliký, úchvatný, když celý děj rozvine se před ním organicky, s *logickou nutností* (prol. Hálekem), když umělec nám nahradí, v čem historie zůstala kusa... Skrz prisma umělcovo chceme se na historii ohrát; jinak nás zůstaví historie nejednou chladnými.“ — Nedostatečný zřetel umělecký obráží se, jak Hálek upozorňuje, i ve slohu povídky. Ten je převahou nikoli novelistický, ale vědecký, historický. Rozdíl obou těchto slohů si Vlček neuvědomil. A závěrem Hálek připomíná, že při vši prospěšnosti a užitečnosti historické povídky měli by naši spisovatelé věnovat daleko větší pozornost „látkám ze života našeho“ — po příkladu Němcové, Světlé nebo Nora Björnsona.

Reprodukovali jsme aspoň v hlavních bodech obsah tohoto článku jako ukázkou Hálkovy vynikající schopnosti kritického rozboru, k němuž by patrně dnešní kritik, zabývající se Vlčkovou povídkou, sotva co podstatného dodal. Vlčkovy slabiny jsou zde odhaleny s dokonalou jasností. Hálek hluboce pochopil podstatu umělecké pravdivosti i specifické znaky umění výpravného. Ukázal nejen české novelistice, ale naši literatuře vůbec cestu, po které jedině může proniknout k lidovému čtenáři: tato cesta nesmí vést k popisnému opakování a rozměňování reality, nýbrž k uměleckému přetváření skutečnosti a tím i k pravdivému postizení samé její podstaty.

Kritická studie o novele Vlčkové je jen jedním z dokladů toho, jak bedlivou pozornost věnoval Hálek soudobé české produkci a jak svědomitě se snažil přispívat svou kritickou prací k jejímu rozvoji. Zdůrazňoval-li při tom zvláštní význam tvorby povídkové, neznamená to ovšem, že pouštěl ze zřetele ostatní druhy slovesné, zejména poesii; právě naopak. Bedlivě sledoval její růst zvláště na naší půdě a snažil se přivést české básnictví k vysokému uměleckému stupni, aby mohlo všestranně plnit svoje národní a kulturní poslání.

Z toho důvodu všiml si Hálek jako kritik především nejmladší české poesie. Svědčí o tom na příklad jeho stati věnované almanachu Ruch na rok 1868⁷⁷⁾ a Almanachu českého studentstva z r. 1869.⁷⁸⁾ Hlavní význam obou statí je v tom, že Hálek posiluje sebedůvěru mladých a připravuje jim zcela jiné ovzduší, než do jakého vstupovala před desíti lety družina májová, zároveň však — což

⁷⁷⁾ Český obzor literární, čís. 1, 20. 5. 1868. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 429n.

⁷⁸⁾ Květy 4, 1869, str. 167. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 491n.

se týká jmenovitě ruchovců — věcnou kritikou je upozorňuje na jejich nedostatky a omyly, které by je mohly zavést na scesti. Úkolem kritiky, jak jej chápe Hálek a jak to vyjadřuje v první z obou statí, je pečovat o literární dorost a o jeho umělecký růst. Bylo jistě do značné míry i Hálkovou zásluhou, že „u nás již navždy pominuly doby, kde každé mladé osvědčení uvítáno kamením“ (Ruch). To ovšem Hálkovi neznamenaloz vzdát se přísných měřítek kritických. Vskutku jich také užíval — aspoň pokud šlo o básníky Ruchu,⁷⁹⁾ a komentoval příspěvky každého z nich stručnými, ale bystrými připomínkami kritickými. Aniž bychom je jednotlivě rozebírali, shrneme je celkově asi tak, že vyznávají ve výtku nedostatečné „vroucnosti“, tj. pravdivosti básnické a životní. U mladých autorů — zvláště u Sv. Čecha, Ot. Červínky a Em. Miřiovského — shledává Hálek nebezpečný sklon k bombastu, rétoričnosti, frázovitosti. (Tento sklon rozpoznával u nové básnické generace i Jan Neruda a častokrát před ním varoval.) Nabádal mladé k větší myšlenkové hutnosti, kompoziční sevřenosti, umělecké samostatnosti. Té postrádal dokonce i u Sládka, kterému vytýkal (pokud jde o jeho příspěvky v Ruchu) přílišné podléhání vzoru Bérangerovu. Hálek se nedožil uměleckého rozvoje hlavních představitelů družiny Ruchu; přesto však možno říci, že už ve své recenzi jejich prvního literárního vystoupení dobře rozpoznal některé základní a charakteristické vlastnosti a nedostatky jejich básnické metody.

Literárními pracemi některých příslušníků mladého pokolení, soustředěného v Ruchu, zabýval se Hálek i později. Tak podrobil kritickému rozboru první básnické knihy Em. Miřiovského⁸⁰⁾ a Mir. Krajníka.⁸¹⁾ Oběma vytkl znovu náchyllost k verbalismu, v němž rozměňují myšlenku a který je vede k básnické manýře. Zvláště zřetelně se to Hálkovi jevilo ve verších Krajníkových — hlavně v milostné lyrice. Té, jak Hálek konstatoval, chyběla vnitřní, citová pravdivost, kterou nelze nahradit sehekrásnějšími slovy. Z lyrické básně chce Hálek poznat „duše hlubiny až na dno“, „velký duševní proces“ básníkův. To vše v Krajníkových básních Hálek postrádal; shledával v nich samolibost, subjektivní hříčky místo skutečného, hlubokého citu. Jestliže Hálek volá „mladým básníkům v paměť: buďte opatrní a nepodávejte nám, co toliko vám se líbí“ — vytýká jim v podstatě totéž, co vytýkal už Vlčkovi: totiž nedokonalé umělecké přetvoření skutečnosti, povrchní ulpění na vnějších faktech života.

Malým, přece však ne zcela bezvýznamným referátem všiml si Hálek básnické knihy Václava Šolce Prvosenky.⁸²⁾ Rozpoznává v Šolcovi básnický typ blízký

⁷⁹⁾ U studentského almanachu se Hálek kritiky jednotlivců vědomě zříká, neboť, jak praví, „celá individuálnost jejich nevyslovuje se ještě tak určitě, aby soud o ní mohl býti podstatný vyjma všeobecné fráze“.

⁸⁰⁾ Básně Em. Miřiovského. Květy 4, 1869, str. 207. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 490n.

⁸¹⁾ Básně Mir. Krajníka. Květy 5, 1870, str. 239. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 492n.

⁸²⁾ Prvosenky. Básně V. Šolce. Květy 3, 1868, str. 391. Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 490.

ruchovcům, autora s nepochybným talentem bérangerovského rázu. Na nejlepších Šolcových básních (k nimž počítá zejména Písníčkáře, Naše chaloupky, gazely a cyklus Z perlové šňůrky) cení si Hálek čistoty citu i výrazu: „Cit z nich mluví tak opravdivý a slovo se nese zvukem tak dojemným, že písně tyto literatura nemůže ani ignorovati.“ Až na to, že upozorňuje na několik rýmových nepřesností (skutečných nebo domnělých), nepodrobuje Hálek Šolcovy verše rozboru. Jde mu jen, jak sám v závěru podotýká, o to, aby upozornil obecnostvo na Šolcovo „skutečné a mnohoslibné“ nadání. Ale jistě i to mělo svůj nepochybný význam: vždyť Šolc — stejně jako kdysi májovci — byl českými literárními konservativci snižován na básnického začátečníka, na jehož tvorbu nelze přikládat kritické měřítko. Vedle Nerudy, který se jako kritik ujal Šolce nejrozhodněji,⁸³⁾ měl Hálek tu nemalou zásluhu o uznání Šolcova díla, že jasně ukázal na jeho základní umělecké hodnoty, vyrůstající z básníkovy úzkého sepětí s životem, z básníkovy citové ryzosti. Tak i tentokrát projevil se Hálek jako kritik dobře rozpoznávající zrno skutečného umění, obohacující naši literaturu o nové hodnoty, převážnou většinou tehdejší české kritiky nedocenené.

Základní problémy slovesné tvorby snažil se Hálek v tomto období, jak jsme už podotkli, řešit především v úvahách o starší i současné literatuře domácí. Na tu byl soustředěn jeho hlavní kritický zájem, o její poznání, výklad a prospěch šlo mu v první řadě. Proto nacházíme v těchto letech jen málo závažných Hálkových literárních statí, věnovaných autorům nebo dílům cizím. K nejvýznačnějším patří vzpomínuté už studie o českých překladech lidové poesie španělské a novorecké. Z dalších je třeba povšimnout si dvou, které jsou význačným svědectvím Hálkova usilovného hledání odpovědi na otázku umění národního a jeho poměru k realitě. Není náhodou, že obě tyto statí se týkají autora, jehož dílo sloužilo a podnes slouží celé světové literatuře, básnické stejně jako dramatické, za dokonalý vzor velkého, po staletí živého umění — totiž Williama Shakespeara.

Hálkův vztah k tomuto básníkovi byl složitý a během let se zajímavým způsobem vyvíjel. Při výkladu o počátcích kritické činnosti V. Hála jsme se zmínili o tom, že tehdejší jeho desorientovanost v otázce umění národního a „všeobecného“, „všelidského“ byla nepochybně způsobena m. j. i jeho chybným pochopením díla Shakespeareova; připomněli jsme zároveň, že tu patrně působily i některé shakespeareovské teorie německé romantiky. Vracíme se k tomu proto, poněvadž i v tomto období, tj. v letech šedesátých, střetáváme se u Hála takřka na každém kroku se snahou vyrovnat se kriticky s velkým dílem anglického básníka. A nutno hned konstatovat, že i když se to Hálkovi nikdy zcela nepodařilo, přece se k pochopení podstaty Shakespeareova umění přiblížil natolik, aby z něho mohl vytěžit cenné poznatky pro svou vlastní kritickou činnost. Shakespeare, jehož velikost byla kdysi mladému Hálkovi v jistém smyslu překážkou vlastního

⁸³⁾ Prvosenky. Básně V. Šolce. Naše listy 14. 1. 1869. — Sebrané spisy J. N., ř. 2, díl VII, str. 205n.

rozvoje básnického i kritického, stal se mu během let vynikajícím učitelem a pomocníkem. Dosvědčují nám to (v úplnější míře než dlouhá řada Hálkových divadelních referátů o shakespeareovských inscenacích) dvě stati, v nichž se zamýšlel nad významem Shakespeareova díla pro naši národní kulturu: Shakespeareovo třistaleté jubileum⁸⁴⁾ a Shakespeare na českém jevišti.⁸⁵⁾

První z těchto statí, jak napovídá už její název, byla vyvolána příležitostí jubilejní. Oslava Shakespeareova výročí v Čechách měla ráz a význam zcela zvláštní: stala se příležitostí k mohutné manifestaci národní síly, k demonstraci za svobodu a volnost myšlení, za tento základ svobody národní. A není ovšem nijak náhodné, že se tak dalo právě ve jménu velkého básníka, jehož dílo se stalo majetkem všeho kulturního lidstva: vždyť Shakespeare byl i u nás — zejména od padesátých let 19. století — symbolem moci umění, veliké zbraně národů utlačených a ujařmených. A stejně tak nebylo náhodou, že iniciativní zásluhu na této manifestaci měl právě Hálek, význačný činitel a představitel Umělecké besedy, která organisuje Shakespeareovy oslavy ve spolupráci s Novoměstským divadlem a za účasti největších našich umělců v čele s Bedřichem Smetanou.

Už výroční stať shakespeareovská ukazuje hluboký Hálkův vztah k dílu anglického básníka. Tomuto dílu, jak Hálek zdůrazňuje, věky nejen neubírají časovosti, ale právě naopak. A podstata jeho velikosti je v tom, že v sobě uzavírá „ohromný kus života národů, ba života lidstva“. Avšak silný dojem, vzbuzený v Hálkovi Shakespeareovými dramaty, nedusí už v Hálkovi veškerou schopnost kritického úsudku. Především je zřejmé, že Shakespeareovu tvorbu už neposuzuje jako absolutní hodnotu, vymykající se jakýmkoli kritickým měřítkům, ani nepřikládá jeho postavám nivelisující ráz „všelidský“, nýbrž propracovává se k pochopení jejich specifických znaků, daných básníkovou příslušností a povahou národní. Zřetelný náznak toho lze vyrozumět na příklad z Hálkových slov, že postavy básníkových dramát „berou vždy větší dimense, čím více Shakespeare se s nimi blíží k svému domovu“. Proto Hálek nejvíce oceňuje Macbetha, Hamleta a tzv. dramata královská. „Estetická pravda“ Shakespeareových her pramení podle slov Hálkových z básníkovy pravdivosti v líčení člověka. V tom je Shakespeare stále učitelem soudobého umění, v tom je i jeho rozhodný význam pro naši kulturu, která se právě jeho působením mohla tak rychle zbavovat jednostranného vlivu německého a postupovat „na cestě našeho estetického vývinu“.

Myšlenku o velkém významu Shakespeareova díla pro rozvoj českého divadelnictví a umění vůbec rozvíjí Hálek v druhé své stati, psané takřka v předvečer položení základního kamene k Národnímu divadlu. Stať Shakespeare na českém jevišti podává nejen rekapitulaci dosavadního novodobého vývoje českého divadelnictví, v němž právě Shakespeareovo dílo mělo tak vynikající úlohu, nýbrž vytyčuje i hlavní programovou linii našim budoucím divadelním snahám. Hálek

⁸⁴⁾ Národní listy 7. 4. 1864. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 510n.

⁸⁵⁾ Český obzor literární, čís. 11, 20. 3. 1868. — Sebrané spisy V. H., díl IV, str. 457n.

vychází ze vzpomínky na „památnou jednu sezónu z minulého desetiletí“, kdy byla „za odpoledních hodin nedělních té jedné zimy předvedena . . . většina oněch kusů Shakespearových, jež dosud na divadle jsou běžny“.⁸⁶⁾ Velký význam této sezóny byl v tom, že se české divadlo programově osamostatňovalo od divadla německého, určovalo si svůj vlastní vysoký umělecký cíl a usilovalo o osobitý, pravdivý styl hereckého projevu. A zároveň projevil se i velký význam shakespeareovské sezóny na české obecenstvo. Až dosud „estetický žaludek našeho obecenstva si nevybíral; strávilť všecko. Estetický úsudek našeho obecenstva neměl žádného měřítka; líbilť se mu všecko . . . Romantika divadelní měla ještě hody a dětská mysl našeho obecenstva . . . netoužila jinam, bylať tu spokojena“. Ale během jediného roku se působením Shakespearovým vytříbil vkus obecenstva natolik, že divadlo si už nesmí beztrestně dovolit předkládat mu někdejší naivní repertoár. „Obecenstvo dospělo na soudnost, neboť Shakespearem domohlo se stanoviska“; Shakespeare je naučil hledat v umění pravdu života. Jeho působením obrátilo se české divadlo na pravou cestu. „Shakespeare stal se našemu repertoáru velitelem, kam mu obracetí se nutno, aby bylo divadlo zrcadlem životu . . .“ Pomohl tak tedy k vybudování pevných ideových základů, na nichž musí české divadlo i v budoucnu stavět.

A neméně pomohlo usilovné studium Shakespearova díla Hálkovi při řešení jeho ideových problémů uměleckých. Z obou statí je zřejmé, že se Hálek-kritik naučil pohlížet na umění především z hlediska pravdivosti životní a že z tohoto zorného úhlu nutně se mu objevila v jiném světle i otázka národního umění. Shakespeare se tak stal Hálkovi vpravdě učitelem; teprve mocné působení velkých představitelů ruského realismu v letech sedmdesátých možno srovnat s vlivem Shakespearovým — ba snad mu přikládat význam ještě větší. Ale i tak důležitost díla anglického dramatika pro kritický rozvoj Hálkův je nepopiratelná, a celkový vztah V. Hála k Shakespearovi, z něhož dovedl načerpat řadu kladných hodnot, nelze nadále jednostranně charakterisovat jako vztah trpně epigonský.

Vyčerpali jsme přehled těch nejdůležitějších statí V. Hála z druhého období jeho kritického vývoje, v kterých se nejmarkantněji projevuje růst a tříbení jeho literárních názorů i kritického hlediska, z něhož pohlížel na problematiku umělecké tvorby. Pokusili jsme se ukázat, s jakým úsilím Hálek řešil otázku národního umění a jeho vztahu ke skutečnosti. Uvědomil si, že národní charakter je specifickým znakem kterékoli společnosti, a že je tedy i rysem každého díla, které podává pravdivý obraz života. Z přesvědčení, že vztah umění ke skutečnosti má

⁸⁶⁾ Hálek má na mysli sezónu 1857/58, kdy z podnětu J. J. Kolára a v režii Jos. Chauera uvedlo české divadlo řadu vynikajících tragédií Shakespearových (Coriolana, Hamleta, Othella, Krále Jana). Nejvýznačnějším představením shakespeareovského cyklu bylo uvedení Coriolana 1. 3. 1857; jednak proto, že to bylo první uvedení této tragédie nejen v českém divadle, ale vůbec v Praze, jednak proto, že Kolárův výkon v titulní roli znamenal velký krok ve vývoji našeho hereckého umění.

být aktivní, vyllynul pak jako nutný důsledek i Hálkův názor na společenskou funkci literatury. Proto jako kritik vedl literaturu k tomu, aby svou ideovou náplní přispívala k vítězství pokrokových sil v české společnosti. Vědomí, že slovesná tvorba není izolovanou oblastí, nýbrž důležitým výrazem života a zájmů národa, dalo Hálkovi bezpečnou oporu na další kritické cestě. Její poslední etapa, kterou budeme sledovat v další kapitole této práce, znamená proto nejen rozmnožení, nýbrž i obohacení a dovršení Hálkova kritického díla.